

ΔΕΥΤΙΟΝ ΒΙΒΛΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

ΤΟΜΟΣ 3ος

◇ ΙΟΥΝΙΟΣ 1975

◇ ΤΕΥΧΟΣ 9ον

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Η. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ : Προλεγόμενα εἰς τὴν Ἑρμηνείαν τῆς Π.Α. Σελ. 1-30	
P. VASSILIADIS : Prolegomena to a Discussion on the Relationship between Mark and the Q-Document. » 31-46	
Ζ. ΑΓΟΥΡΛΙΔΗ : Ἡ ἐπι τοῦ Ὁμοῦς Ὁμιλία (συνέχειν) » 47-60	
Κ. ΒΛΑΧΟΥ : Ἡ Ἐπιστολὴ τῆς Διευχίας » 61-74	
Χ. ΝΤΑΚΟΥΝΑΚΗ : Προβλήματα καὶ ἀρχὲς στὴ μετάφρασι τῆς Βίβλου. » 75-83	
ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ : Jean Denielou, <i>Évidés d'exégèse judeo-chrétienne</i> (Σ. Ἀγουρίδης), H. W. Hoehner, <i>Herod Antipas</i> (Χ. Βουλιγάρης), Ν. Φ. Ευσσητοῦ, <i>Τὸ φιλολογικὸν Πρόβλημα τοῦ Ὑψους τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων</i> (Χ. Βουλιγάρης), Η. Haag, <i>Taufsglänbe</i> (Μ. Φυράντος). » 84-94	

ΕΚΔΟΣΙΣ
ΠΡΟΤΥΠΩΝ ΖΩΡΑΝ
ΑΘΗΝΑΙ

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΡΜΗΝΕΙΑΝ ΤΗΣ Π. ΔΙΑΘΗΚΗΣ

Ἡλία Οικονόμου
Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου

1. Γενικά τινα περὶ βιβλικῆς Ἑρμηνευτικῆς

Ἑρμηνευτικὴ (ἐνωσῆται, τέχνη) εἶναι ὁ τεχνικὸς ὅρος, δι' οὗ δηλοῦνται αἱ ἀρχαὶ καὶ οἱ κανόνες, οἱ ὅποιοι ἐφαρμόζονται πρὸς ἐρμηνείαν ἐνὸς κειμένου. Ὁ ὅρος ἀπαντᾷται τὸ πρῶτον παρὰ Πλάτωνι (Ἐπινομίς 975C). Ἡ Ἑρμηνευτικὴ διακρίνεται τῆς Ἑρμηνείας, διότι ἡ Ἑρμηνευτικὴ ἀποτελεῖ τὴν θεωρίαν, ἐνῶ ἡ Ἑρμηνεία τὴν πρᾶξιν, τὴν ἐφαρμογὴν δηλαδή τῆς θεωρίας. Ὁ ὅρος προέρχεται ἐκ τοῦ ῥήματος Ἑρμηνεύω, τὸ ὅποιον περιλαμβάνει τρεῖς ἐννοίας: α) ἐκφράζω, β) διασαφηνίζω, γ) μεταφράζω. Καὶ αἱ τρεῖς αὗται ἐννοιαὶ ἔχουν σχέσιν πρὸς τὴν κατανοήσιν λόγων καὶ διανοημάτων, προοριζομένων διὰ τοῦς ἀθρώπους.

Καὶ ἡ μὲν πρώτη σημαίνει, διατυπῶναι τι, τὸ ὅποιον ὑπῆρχε λαμβανόντως (latenter), δηλ. φανερόνως τι διὰ τῆς ἐκφράσεως (expresse), ἀλλὰ δὲν δημουργῶ τοῦτο. Ἡ δευτέρα σημαίνει ὅτι τι τὸ ἐκπερασσόμενον, κατὰ τρόπον ὅμως ἄσαφῆ ἢ δυσνόητον (modus implicitus), διατυπῶναι ἐκ νέου κατὰ τρόπον, ὁ ὅποιος καθιστᾷ τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ κατανοητὸν (modus explicitus). Ἡ ἔννοια δηλαδή αὐτῆ σημαίνει προπικτὴν καὶ οὐχὶ οὐσιαστικὴν ἀλλοίωσιν τοῦ διασαφηνιζομένου. Ἡ τρίτη σημαίνει μεταφορᾶν τοῦ λεγομένου εἰς ἕτερον φραστικόν, λογικόν καὶ ἰδεολογικόν, ἀλλὰ καὶ πολλαπλασιασμὸν οὐσιαστικόν, λογικόν καὶ ἰδεολογικόν, ἀλλὰ καὶ πολλαπλασιασμὸν οὐσιαστικόν. Καὶ αἱ τρεῖς ἐννοιαὶ προϋποθέτουν ὅτι ὁ ἐρμηνευόμενος λόγος ἢ τὸ κείμενον, περιέχει νόημά τι, τὸ ὅποιον ὅμως δὲν πρέπει οὔτε ν' ἀλλοιωθῆ, οὔτε ν' ἀντικατασταθῆ. Οὕτω ἀναγινώσκουμεν εἰς μὲν τὴν Ἐνοφωδώντος «Ἀνάβασιν» (Υ.44), «... καὶ ἐλάξε Ἐνοφῶν, ἠρμήνευσε δὲ Τιμησίθεος», εἰς δὲ τὸν πλάτωνικόν διάλογον «Ἴων», «... οἱ δὲ ποιηταὶ οὐδὲν ἄλλ' ἢ ἐρμηνεῖς εἰσι τῶν θεῶν» (534E): «καὶ μοι δοκοῦσι θεῖα μοῖρα ἡμῖν παρὰ τῶν θεῶν ταῦτα οἱ ἀγαθοὶ ποιηταὶ ἐρμηνεύειν» (535A). Ὅμοιαν ἐννοίαν ἔχει ὁ ὅρος εἰς τὸ «Διυπόστοιον», «τὸ δαιμόνιον... ἐρμηνεύει καὶ διαπορθεῖται τοῖς τὰ παρ' ἀνθρώπων καὶ ἀνθρώποις τὰ παρὰ θεῶν, τῶν μὲν τὰς δεήσεις καὶ θυσίας, τῶν δὲ τὰς ἐπιτάξεις τε καὶ ἀμοιβὰς τῶν θυσίων»

(202E). Κατά την αντίληψιν των ἀρχαίων Ἑλλήνων τὸ ἔργον τοῦ («ἐρμηνεύου») τῶν θεῶν ἀνῆκεν εἰς τὸν Ἑρμῆν, ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομα¹.

Πρὸς διακρίσιν τῶν κανόνων ἐρμηνείας τῶν ἱερῶν κειμένων τῆς Ἀγίας Γραφῆς ἀπὸ τῆς ἐρμηνείας παντὸς ἑτέρου κειμένου καθιερώθησαν οἱ ὅροι **Βιβλική** ἢ **Ἑρμηνευτική**², «**Τερά** ἢ **Ἑρμηνευτική**»³ κ. ἄ. Εἰς τὴν διευκρίτισιν ἰδιαίτερας Ἑρμηνευτικῆς, ἀναφερομένης εἰς τὰ ἱερά κείμενα τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης, ὠδήγησεν ἡ βεβαίωσις ὅτι τὰ βιβλία ταῦτα, καίτοι ἔργα ἀνθρώπων καὶ ἐπομένως ὑποκείμενα εἰς τοὺς κανόνες ἐρμηνείας παντὸς κειμένου, ἔχουν ταυτοχρόνως θεῖαν προέλευσιν, εἶναι δηλαδὴ θεόπνευστα καὶ συνεπῶς πρέπει, κατὰ τὴν ἐρμηνείαν τῶν, παραλλήλως πρὸς τοὺς γενικῶς ἰσχύοντες ἐρμηνευτικούς κανόνες, νὰ ἰσχύουν καὶ ἕτεροι, ἐπιβαλλόμενοι ὑπὸ τοῦ εἰδικοῦ περιεχομένου τῶν βιβλίων τούτων. Κατὰ ταῦτα ἡ **Βιβλική** ἢ **Ἑρμηνευτική** χρησημοποιεῖ γενικῶς τοὺς κανόνες καὶ τὸς μεθόδους τῆς Γενικῆς Ἑρμηνευτικῆς καὶ ἀντικειμενικῶς τὰ ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς ἱστορικῆς μεθόδου προκύπτοντα ἐρμηνευτικά προβλήματα ὡς καὶ ἡ **Γενική** ἢ **Ἑρμηνευτική**.

Σκοπὸς τῆς Γενικῆς Ἑρμηνευτικῆς εἶναι ἡ διδασκαλία τῆς κατανοήσεως τῶν πραγματικῶν, ἢ τῶν διὰ τοῦ γραπτῶ λόγου ἐκφερομένων πνευματικῶν γεγονότων. Ὁ πρῶτος σκοπὸς ταύτης δὲν εἶναι ἡ κατανοήσις τῆς γλώσσης, ἀλλὰ ἐκείνου, τὸ ὅστιον ἐκφέρεται διὰ τοῦ γλώσσικοῦ ὀργάνου, τ.ἔ. τῆς ἐννοίας⁴. Σκοπὸς δὲν εἶναι τὸ λεγόμενον ἀπλῶς, ἀλλὰ τὸ δι' αὐτὸ νοούμενον. Τοῦτο ἰσχύει πολὺ μᾶλλον διὰ τὴν Ἑρμηνευτικὴν τῶν Ἀγίων Γραφῶν. Αὕτη, ὡς διδασκαλία ἀποβλέπουσα εἰς τὴν κατανοήσιν τοῦ περιεχομένου τῶν ἱερῶν κειμένων, δὲν ἔχει οὕτε ὡς κύριον, οὕτε ὡς

1. Πρβλ. Ἀριστοτέλους 10,3 «Ἐἴτα τὸν Ἑρμῆν παρεσιόγουσι θεὸν εἶναι... καὶ λόγων ἐρμηνευτῆν» (BENEF 3,141), Ἰουστίνου Ἀπολογία Α', 21,2 «Ἐρμῆν μὲν, λόγον τὸν ἐρμηνευτικῶν πάντων διδασκάλων» (BENEF 3,172).

2. Ὁ ὅρος «Βιβλική Ἑρμηνευτική» ἐχησιμοποιήθη διὰ πρῶτην φοράν κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα (1663) ὑπὸ τοῦ Διαμαρτομένου J. C. Dannhauer, καὶ ἔνα αἰῶνα βραδύτερον ὑπὸ τοῦ Καθολικοῦ J. J. Monsperger εἰς τὸ ἔργον «Institutiones Hermeneuticae Sacrae Veti Testamenti» (1776).

3. Χρ. Παπαδόπουλου, Στοιχειώδης Ἑρμηνευτικὴ, ἐν Ἱεροσολύμοις 1902. Β. Ἀντωνιάδου, Ἑρμηνευτικὴ Ἑρμηνευτικῆς, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1921, κ. ἄ.

4. O. F. Bollnow, Das Verstehen, 1949. Τοῦ ἴδιου, Die Methode der Geisteswissenschaften, 1950. W. Dilthey, Die Entstehung der Hermeneutik, 1900 (ἐν Geschichte der Schriften V, 1924, σ. 317 ἔξ.), 2 1955. G. Ebeling, Wort und Glaube, 1960, σ. 333 ἔξ., E. Fuchs, Theologische Existenz und philosophische Seinsverständnis. Zum «Gespräch» zwischen Bultmann und Heidegger (ἐν Zeitschrift für Theologie und Kirche, N. F. 13, 1932, 307 ἔξ.). H.—G. Gadamer, Von Zirkel des Verstehens (ἐν Heideggerfestschrift 1959). Τοῦ ἴδιου, Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik, 1960, σ. 261 ἔξ.

δευτερευόντα σκοπὸν τὴν φιλόλογικὴν ἐπεξεργασίαν τούτων. Ἡ φιλόλογικὴ ἐπεξεργασία εἶναι μόνον ἡ πρώτη, ἀπαραίτητος φάσις τῆς ἐρμηνευτικῆς προσπάθειας, τὴν ὁποίαν κατ' ἴδιαν κάμνει ὁ ἐρμηνευτής, ἢ καὶ δημοσευεὶ δι' ἐπιστημονικῶς σκοποῦς. Ὡς κύριος σκοπὸς τῆς Ἑρμηνευτικῆς τῶν Ἀγίων Γραφῶν παραμένει ἡ μετέδοσις τοῦ περιεχομένου τῶν Ἀγίων Γραφῶν εἰς τοὺς πιστοὺς, τὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας. Ἀποτέλει, δηλαδὴ, ἡ Ἑρμηνευτικὴ ἐν ἀπαραίτητον προστάδιον τοῦ κληρῆνατος καὶ τοῦ δόγματος.

Ἡ ἐρμηνεία τῶν Ἀγίων Γραφῶν ἀρχεται ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Χριστοῦ. Οὕτω λ.χ. τὸ Ματθ. 13,1–9 (Παραβολὴ τοῦ Σπορέως) ἐρμηνεύεται ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ ἐν Ματθ. 13,18 ἔξ. Τὸ Ματθ. 13,24–30 (Παραβολὴ περὶ τῆς Βραδείας τῶν Οὐρανῶν) ἐρμηνεύει ὁ Ἰησοῦς ἐν Ματθ. 13,37–43 καὶ τὸ Ματθ. 15,10–115 ἐρμηνεύεται εἰς τὸ Ματθ. 15,16–20⁶.

Τὸ δόγμα συστηματικῶς διατυπώθη βραδύτερον. Τοῦτο καθορίζεται καὶ τὰς σχέσεις τῆς Ἑρμηνευτικῆς πρὸς τὴν συστηματικὴν Θεολογίαν· δηλαδὴ ἡ ἐρμηνεία προηγείται τῆς συστηματικῆς διατυπώσεως καὶ ἀναπτύξεως. Ἡ Ἑρμηνευτικὴ τῆς Ἀγίας Γραφῆς, ὡς ἐλέγθη ἤδη, δὲν ἀναπτύσσεται ἰδιαίτερας μεθόδους ἐρμηνείας, διαφόρους τῶν πνευματικῶν ἐπιστημῶν, διότι καὶ αὕτη ὡς καὶ ἐκείνη στηρίζονται εἰς κείμενα καὶ λέξεις ἀνθρωπίνους. Ὅχι μόνον οἱ ἱεροὶ συγγραφεῖς ἦσαν ἄνθρωποι, ἀλλὰ καὶ ἡ γλῶσσα, τὴν ὁποίαν ἐχησιμοποιήσαν οὗτοι, εἶναι ἀνθρωπίνη καὶ δι' ἀνθρώπους προοφίετο τὸ γράφειν. Ὅπως δὲ δὲν ὑπάρχει ὑπερφυσικὴ γλῶσσα, οὕτω δὲν ὑπάρχει καὶ ὑπερφυσικὴ μέθοδος ἐρμηνείας τῶν Ἀγίων Γραφῶν.

Ὁ διαχωρισμὸς μεταξὺ Γενικῆς Ἑρμηνευτικῆς καὶ Θεολογικῆς ἢ Τεράς Ἑρμηνευτικῆς ἀρχεται ἀπὸ τῆς συνειδήσεως τοῦ ἱεροῦ συγγραφέως περὶ τῆς σχέσεως αὐτοῦ πρὸς τὸ «ἔργον τῶν χειρῶν του» καὶ στηρίζεται εἰς τὴν μακρὰν καὶ ἀδιάκοπον παράδοσιν τῆς Καθολικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ, ἡ ὁποία ὡς ἀνωπρόσπαστον τμήμα τῆς πίστεώς της ἔχει καὶ τὴν βεβαίωσιν ὅτι ὁ Θεὸς ὁμιλεῖ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους ὄχι μόνον διὰ τῶν δημιορηγμάτων (φυσικῆ Ἀποκάλυψης) καὶ τῶν ἱστορικῶν γεγονότων, ἀλλὰ, ὑπὸ ἰδιαίτερας συνθήκας καὶ δι' ἰδιαίτερους σκοποῦς, καὶ διὰ τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου.

5. «Καὶ προσκαλεσάμενος τὸν ὄχλον εἶπεν αὐτοῖς, Ἄκουετε καὶ συνίετε οὐ τὸ εἰσερχόμενον εἰς τὸ στόμα κοινῶν τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ τὸ ἐκπορευόμενον ἐκ τοῦ στόματος τοῦτο κοινὸν τῶν ἀνθρώπων».

6. «Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἄκρην καὶ τιμὴς ἀσύνητοι ἔστέ· οὐπω νοεῖτε ὅτι πᾶν τὸ εἰσερχόμενον εἰς τὸ στόμα εἰς τὴν κοιλίαν χωρεῖ καὶ εἰς ἀβυσθῶνα ἐκβάλλεται; τὰ δὲ ἐκπορευόμενα ἐκ τοῦ στόματος ἐκ τῆς καρδίας ἐξέρχεται, κακεῖνα κοινὰ τῶν ἀνθρώπων, ἃ γὰρ τῆς καρδίας ἐξέρχονται διάλογισμοὶ πονηροί, φόνος, μοιχεία, πορνεία, κλοπαί, ψευδομαρτυρία, βλασφημίαι. ταῦτα ἔστι τὰ κοινὰ τῶν ἀνθρώπων, τὸ δὲ ἀπίστους χωρεῖ φρεσίν οὐ κοινῶν τῶν ἀνθρώπων».

Ἡ ἀποκάλυψις τῆς βουλῆς τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦ συγγραφικοῦ ἔργου ὀρισμένον ἀνθρώπων εἶναι ἀρχαία πεποίθησις τῆς ἀνθρωπότητος⁷, ὅπως ἀρχαία εἶναι και ἡ βεβαίωσις ὅτι ὁ Θεὸς ἐπικοινωνεῖ μετὰ τῶν ἀνθρώπων κατὰ διαφόρους τρόπους (πρὸς Ἑβρ. 1,1 «Πολυμερῶς και πολυτρόπως πάλαι ὁ Θεὸς λαλήσας τοῖς πατράσιν ἐν τοῖς προφήταις, ἐπ' ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν τούτων ἐλάλησεν ἡμῖν ἐν υἱῷ»). Ἡ ἐρημνεία, ἡ ὑπὸ τῆς Ἑρημηευτικῆς παρανομήνι, ἐπιδίδωκει νὰ καταστήσῃ ἐναργῆ και ζωσαν τὴν ἐντὸς ἑνὸς ιστορικοῦ πλαισίου ἀποκάλυψείσαν Ἀληθείαν.

Διὰ τὸν ἐρημηευτὴν τῶν Ἀγίων Γραφῶν, ὁ ὁποῖος ὑπηρετεῖ μίαν τῶν στουδασιτέρων λειτουργιῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Χριστοῦ, τὸ κείμενον τῶν Ἀγίων Γραφῶν δὲν ἔχει ἀπλῶς ιστορικὴν σημασίαν και δὲν εἶναι ἀπλῶς γραπτὴ μαρτυρία περὶ τοῦ πνευματικοῦ βίου μίᾶς ἐποχῆς, ἀλλὰ κέκρηται ὑπεριστορικὴν σημασίαν και ἔχει πανανθρωπίνην στουδασιότητα⁸. Ἡ στουδασιότης αὐτῆ ἀναφέρεται τόσο εἰς τὸ περιεχόμενον, ὅσον και εἰς τὴν προέλευσιν του. Ἐκείνο, τὸ ὁποῖον εἰς τὰ κείμενα ταῦτα ἔχει ιστορικὴν σημασίαν εἶναι : γεγονότα τινά, ἡ μορφή τοῦ λόγου και μορφαί τινας τοῦ βίου και ἀντιλήψεις περὶ τῆς μορφῆς και συστάσεως τοῦ φυσικοῦ κόσμου. Πάντα ταῦτα ὑπάρχονται και εἰς τὴν ἀρμολιότητα διαφόρων μὴ θεολογικῶν ἐπιστημῶν. Τὸ οὐσιαστικὸν περιεχόμενον ἔχει ὑπεριστορικὴν ἀξίαν και ἀπευθύνεται πρὸς τοὺς ἀνθρώπους ἀνεξαρτήτως χρόνου και τόπου.

2. Γλώσσα και Ἀποκάλυψις

Ἄπο τῆς γλώσεως τῆς φυσικῆς παρατηρήσεως εἰς τὴν γλώσσαν τῆς θεολογικῆς ἐμπειρίας.

Βασικὴ προϋπόθεσις πρὸς ὀρθὴν ἐρημνείαν και κατανόησιν τῆς Π. Διαθήκης εἶναι ἡ γλώσσα. Ἀνάγκη νὰ διεκρινῆθῃ ὁμῶς ὅτι ἐννοούμεν ὄχι τὴν γλώσσαν ἐν τῇ ὁποῖᾳ ἐγράφη πρωτοτύπως ἡ Π. Διαθήκη (τὴν ἑβραϊκὴν), δηλαδή τὸ γλωσσικὸν ἐνδύμα, ἀλλὰ τὸ γλωσσικὸν περιεχόμενον, τὴς ἐννοίας, αἱ ὁποῖαι ἐκφράζονται διὰ τῆς γλώσεως.

Σχεσις λέξεων και συμφραζομένων. Ἡ συνήθης ἀρλουστευσις, καθ' ἣν ἐκάστη λέξις ἐκφράζει ἐν νόημᾳ, εἶναι οὐ μόνον ἀνεπιστημονικὴ, ἀλλὰ και ἐπικινδυνος. Ἐκάστη λέξις ἔχει ἐν μόνον νόημα ἐντὸς ἑνὸς συγκεκριμένου κειμένου, ἐντὸς δηλαδή ἑνὸς συγκεκριμένου γλωσσικοῦ περιβάλλοντος συμφραζομένων (context).

7. Πλάτωνος, Ἐπινομίε 975 C, Ἰων. 534 D—535B κ. ἀ.

8. G. Fohrer, Die zeitliche und überzeitliche Bedeutung des AT (ἐν Ev. Theol. 9, 1949/50, 447 ἐξ.), M. Noth, Die Vergewenwärtigung des AT. in der Verkündigung (ἐν Ev. Theol. 12, 1952/53, 6 ἐξ.).

Ἵνα καταστῆ σαφὴς τὸ ἀνωτέρω, πρέπει ν' ἀναφέρωμεν παραδείγματα. Οὗτω π.χ. ἡ λέξις «κίνδυνος» εἶναι σύμβολον ἑνὸς ἐνδεχομένου γεγονότος, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι εὐκτέον, διότι περιέχει τὴν ἐννοίαν τοῦ κακοῦ, τῆς καταστροφῆς μίᾶς ἀρμονίας ἢ τάξεως. Τὸ περιεχόμενον τῆς λέξεως ταύτης ἐξειδικεύεται ἀναλόγως τῶν συμφραζομένων. Δ.χ. 1) «κίνδυνος βροχῆς», ἥτοι μετεωρολογικὸν ἐνδεχόμενον, ἀναγόμενον εἰς τὴν φύσιν, 2) «κίνδυνος ἀνεργίας», ἥτοι κοινωνικοοικονομικὸν ἐνδεχόμενον, ἀναγόμενον εἰς τὴν κοινωνικὴν συμβίωσιν τῶν ἀνθρώπων, 3) «κίνδυνος ἀσθενείας», ἥτοι βιολογικὸν ἐνδεχόμενον, ἀναγόμενον εἰς τὸν ἀνθρώπινον ὄργανισμὸν.

Τὰ σχετικά παραδείγματα δύνανται νὰ πολλαπλασιασθοῦν και ἡ ἐξειδικευσις τοῦ περιεχομένου τῆς λέξεως νὰ καταστῆ, διὰ προσθήκης και ἀλλαγῶν λέξεων, περισσότερον συγκεκριμένη. Ὅσον δηλαδή αὐξάνεται τὸ «περιβάλλον» τῆς λέξεως, τόσο περιορίζεται ἡ ἐννοία αὐτῆς, καθισταμένη περισσότερον συγκεκριμένη. Τοῦτο ἀποδεικνύεται δι' ἑνός, ἑτέρου παραδείγματος. Ἀς λάβωμεν τὴν πρώτην φράσιν τοῦ προηγηθέντος παραδείγματος («κίνδυνος βροχῆς»). Αὕτη δύναται νὰ διατυθῆ κατὰ πολλοὺς τρόπους, οἱ ὁποῖοι αὐξάνουν, μειώνουν ἢ και σχεδὸν ἐκμηδενίζουν τὴν ἐννοίαν του («ἐνδεχόμενον». Δ.χ. 1) «ὑπάρχει περιωρισμένος κίνδυνος βροχῆς», ἥτοι ἐλαττοῦται ἡ ἐννοία τοῦ ἐνδεχομένου, 2) «ὑπάρχει ἄμεσος κίνδυνος βροχῆς», ἥτοι αὐξάνεται ἡ ἐννοία τοῦ ἐνδεχομένου, 3) «ὑπάρχει σφοδρὸς κίνδυνος βροχῆς», ἥτοι τὸ ἐνδεχόμενον μεταβάλλεται σχεδὸν εἰς σφοδρὸς κίνδυνος βροχῆς», ἥτοι τὸ ἐνδεχόμενον μεταβάλλεται εἰς βεβαιότητα, 4) «ὑπάρχει μηδαμινὸς κίνδυνος βροχῆς», ἥτοι σηκρύνεται ἡ ἐννοία τοῦ ἐνδεχομένου, 5) «ὑπάρχει κίνδυνος βροχῆς», ἥτοι τὸ ἐνδεχόμενον εἶναι ἀμφίβολον, ἄρα και ἐνδεχομένως ἀπίθανον.

Διαφοροποιήσις τῆς ἐννοίας τῆς λέξεως κατὰ ἐννοιολογικὰς περιοχάς.

Πέρα τῆς ἀνωτέρω διαπιστώσεως, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ ἀπολύτως ἀπαραιτήτον προϋπόθεσιν διὰ τὴν οὐσιαστικὴν και οὐχὶ μηχανικὴν κατανόησιν ἑνὸς κειμένου και δι' ἑαυτοῦ, ὑπάρχει και ἕτερα προϋπόθεσις περισσότερον σημαντικὴ, ἡ ἀκόλουθος:

Αἱ λέξεις, τὰς ὁποίας χρησιμοποιούμεν, παρὰ τὴν ἐξωτερικὴν των ὁμοιότητα, ἐκφράζουν ἐκάστοτε νοήματα ἐντασσομένα εἰς οὐσιαστικῶς και τυπικῶς διαφόρους και ἀσχετοὺς σφαιράς τῆς ἀνθρωπίνης δραστηριότητος και σκέψεως. Διὸ και οἱ συντάκται τῶν κἀλῶν γλωσσικῶν λέξεων σημειῶνουν ἐνσυνειδητῶς, ὑποδιαιρουντες τὰς ἐννοίας μίᾶς λέξεως, ὅτι ἡ Α λέξις εἰς μὲν τὴν Φυσικὴν σημαίνει Β, εἰς δὲ τὴν Φιλοσοφίαν Γ, εἰς δὲ τὴν Θεολογίαν Δ, ἢ, ἐὰν ἀποφένουν τὴν λαττομερῆ διάφρασιν, διακρίνουν εἰς ἐκάστην λέξιν μίαν κυρίαν ἐννοίαν (κυριολεκτικὴν) και μίαν, ἢ περισσοτέ-

ρας μεταφορικής έννοιας, αί οποία δημιουργούνται λόγω τῆς μεταφοράς τῆς λέξεως εἰς ἕτεραν ἐνωσιολογικὴν περιοχὴν.

* Ἐξ ἁλλοθεν ὡς παράδειγμα τὴν λέξιν «πνεῦμα». Αὕτη ἀρχικῶς περιγράφει ἐν φυσικὸν φαινόμενον, τὴν πνοὴν, τὸ φύσημα τοῦ ἀνεμου, καὶ τὸν ἀνεμον ὡς μετεωρολογικὸν φαινόμενον· κατόπιν εἰς τὴν Φυσιολογίαν σημαίνει τὴν ἀναπνοήν, εἰς τὴν Βιολογίαν τὸ φαινόμενον τῆς ζωῆς («πνεῦμα ἀίματος») καὶ «πνεῦμα παράδοξον», τὸ πασίγνωστον «παρέδοσε τὸ πνεῦμα»), εἰς τὴν Ψυχολογίαν σημαίνει τὴν ψυχικὴν διάθεσιν καὶ εἰς τὴν Θεολογίαν τὸν Θεόν (τὸ «Ἅγιον Πνεῦμα»). Εἶναι ἄξιον παρατηρήσεως ὅτι καὶ ἡ ἀντιστοιχία ἐβραϊκῆ λέξις **רוּחַ** (= πνεῦμα) παρουσιάζει τὰς αὐτὰς βασικὰς ἐνωσιολογικὰς διαφοροποιήσεις, σημαίνουσα «πνοὴ ἀνέμου», «ζωὴ» καὶ «Θεός».

* Ἔτερον παράδειγμα⁹ τὸ ρῆμα «λέγω». Τοῦτο σημαίνει: α) Συλλέγω, συγκεντρῶνω, β) ἀριθμῶ, γ) δηλοῦμαι, λέγω. Καὶ τὸ ἐκ τούτης οὐσιαστικὸν («λόγος») σημαίνει: α) Συλλογῆ, β) ἀριθμοῖς, γ) ἀπολογισμός, λογαριασμός, δ) κατάλογος, ε) ἀφήγησις καὶ στ) Θεός.

Πρέπει, συνεπῶς, νὰ ἐξετασθῇ πόθεν προέρχεται ἡ μεταξὺ κυρίας (κυριολεκτικῆς) καὶ μεταφορικῆς έννοιας σχέσις, ἢ ἡ ἐνωσιολογικὴ διαφοροποίησις ἐκείτης λέξεως καὶ ἡ μεταβολὴ τῆς εἰς φυσικόν, φιλοσοφικόν καὶ θεολογικόν ὄρον. Τοῦτο ἔχει ἄμεσον ἀναφορὰν εἰς τὰς βαθυτέρας σχέσεις μεταξὺ Φυσικῆς-Φιλοσοφίας-Θεολογίας, λαμβανομένων σειρᾶ, ἢ κατὰ ζυγίαν, ἢτοι Φυσικῆς καὶ Φιλοσοφίας, Φυσικῆς καὶ Θεολογίας, καὶ Φιλοσοφίας καὶ Θεολογίας.

Τὸ καίριον ἐρώτημα ἐν προκειμένῳ πρὸς διακρίβωσιν τῆς ἀνωτέρας σχέσεως εἶναι: Πῶς ἡ λέξις γίνεται, ἢ καλῶς ἰτερον πῶς ἐγένετο ἀρχικῶς (δηλαδὴ εἰς ἀπώτατος χρόνος) συμβολὸν τῆς έννοιᾶς ἐνὸς ἀντικειμένου, μιᾶς ἐνεργείας, ἢ ἐνὸς φαινομένου;

* Ἡ ἀπάντησις φαίνεται εὐκόλος: Διὰ τῆς παρατηρήσεως. Εἶδε, δηλαδὴ, ὁ ἄνθρωπος λ.χ. τὸ δένδρον καὶ ὠνόμασεν αὐτὸ «δένδρον», εἶδε τὸ φῶς καὶ ὠνόμασεν αὐτὸ «φῶς». Εἶναι λογικὴ ἡ ὑπόθεσις ὅτι ὁ ἀρχέγονος ἄνθρωπος ὠνόμασε πρῶτον τὰ ἀντικείμενα, τὰ ὅποια παρετήρησε· καὶ εἶτα τὰ φαινόμενα. Αἱ λέξεις αὐταὶ ἀπετέλεσαν τὴν γλῶσσαν του, ἢ ὅποια προήρχετο ἐκ τῆς φυσικῆς παρατηρήσεως (πρῶτον στάδιον τῆς γλῶσσας) καὶ ἐξυπτῆται τὰς ἀνάγκας συνεννοήσεως. Ἀλλὰ ἡ γλῶσσα αὐτῆ δὲν ἦτο ἐπαρκὴς οὔτε πλήρης, διὸ καὶ ἐπροχώρησεν εἰς τὸ ἐπόμενον δευτερον στάδιον τῆς γλῶσσας, τὴν γλῶσσαν τῆς διανοητικῆς λειτουργίας.

* Ἡ γλῶσσα δὲν ἔμεινεν εἰς τὴν βαθμίδᾳ τῆς φυσικῆς ἐμπειρίας, διότι ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς νοητικῆς του λειτουργίας ἐσχημάτισεν έννοιᾶς, αἱ ὅποια ἔπρεπε νὰ ὀνομασθῶν, διὰ νὰ ὑπάρχουν καὶ διὰ νὰ μεταδίδωνται. Ἀπητόντο πρὸς τοῦτο λέξεις καὶ γλῶσσα κατὰλληλοι. Καὶ ἐδημιουργήθη αὐτομάτως διὰ τοῦ νόμου τῆς προσωμοιωτῆς τῆς γλῶσσας τῆς φυσικῆς πραγματικότητος εἰς τὴν γλῶσσαν τῆς διανοητικῆς πραγματικότητος. Ἡ προσωμοιωτὴ ἐγένετο διὰ τῆς μεθόδου τῆς ἀπειρέσεως καὶ τῆς μεθόδου τῆς προσθέσεως. Εἰς τὰς λέξεις, δι' ὧν ἐδηλοῦντο φυσικὰ ἀντικείμενα, ἢ φαινόμενα, ἐδόθη διὰ τῆς μεταφοράς εἰς ἄλλο ἐπίπεδον τῆς πραγματικότητος πλεονεξία, ἢ ἐλάττωσις. Οὕτω, διὰ νὰ ἐπιανελάβωμεν εἰς τὸ προηγούμενον παράδειγμα, ἡ λέξις «λόγος», σημαίνουσα ἀρχικῶς «συλλογῆ», ἀπέκτησε τὴν έννοιαν τῆς «ἀριθμῆσεως», «αἰτίας»

κ.ο.κ.

Τὸ δευτερον τοῦτο στάδιον τῆς γλῶσσας ἀφέλησε τὴ μέγιστα τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πνευματικοῦ βίου τῆς ἀνθρωπότητος, τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς φιλοσοφίας. Κατὰ τὸν Βέρνερ Χάϊνενπεργκ¹⁰, «στὴν ἐλληνικὴν φιλοσοφίᾳ τὸ πρόβλημα τῶν έννοιῶν στὴ γλῶσσα ὑπῆρξε κύριο θέμα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Σακράτη, τοῦ ὁποῖου ἡ ζωὴ ἦταν... μιᾶ συνεχῆς συζήτησις γιὰ τὸ περιεχόμενον τῶν έννοιῶν στὴ γλῶσσα καὶ γιὰ τοὺς περιορισμοὺς τοῦ ἐκείνης ἐκφρασεως... ὁ Ἀριστοτέλης ἀρχισε στὴ λογικὴ του ν' ἀναλύει τῆς μορφῆς τῆς γλῶσσας... Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἐφτασε σ' ἕνα βαθμὸ ἀφάριστος καὶ ἀκρίβειας ποῦ ἦταν ἀγνωστος ὡς τὴν ἐποχὴ αὐτῆ στὴν ἐλληνικὴν φιλοσοφίᾳ.

... Δημιούργησε πρῶγματι τὴ βάση γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ γλῶσσαν.

Τὸ τρίτον στάδιον τῆς γλῶσσας: Ἡ γλῶσσα τῆς θεολογικῆς ἐκφρασεως. Ἡ ἀνάπτυξις τῆς γλῶσσας δὲν ἐπερατώθη εἰς τὴν βαθμίδα αὐτήν, διότι ὁ ἄνθρωπος, μετὰ τὴν ἐρημησίαν τοῦ κόσμου διὰ τῆς φυσικῆς παρατηρήσεως ἀφ' ἐνὸς καὶ τῆς διανοίας ἀφ' ἑτέρου, ἐξηκολούθησε νὰ ἐχθῆ ἀπορίας καὶ σφραϊάν ἀνερημητέων ἐρωτημάτων, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀκράδαντον βεβαιότητα ὅτι περὶ αὐτῶν δύναται νὰ πληροφορηθῆ μὲ κῆρσιον τρόπον, πέραν τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ φιλοσοφικοῦ. Καὶ οὕτω ἐδέχθη τὴν ἀνάγκην θείας Ἀποκαλύψεως.

* Ἡ Ἀποκαλύψις εἶναι τι πέραν τῆς φιλοσοφίας καὶ κείτα ἐκτός τῶν δυνατοτήτων ταύτης. (Ἀποκαλύψις ἐρημηνομένη καὶ κτανουομένη ὑπὸ τῆς φιλοσοφίας εἶναι μέρος τῆς φιλοσοφίας ἢ καὶ κλάδος αὐτῆς). Ἡ Ἀποκαλύψις περιεῖχε έννοιᾶς καὶ αἱ έννοιαι χραιδίζονται γλῶσσαν, διὰ νὰ μεταδοθῶν. Ἡ γλῶσσα αὐτῆ ἐσχηματίσθη ἔτισις ὅπως ἡ προηγούμενη, διὰ τῆς μεθόδου τῆς ἀπειρέσεως καὶ προσθέσεως εἰς τὴν φιλοσοφικὴν γλῶσσαν. Διὰ νὰ ἐκφρασθῇ τὸ ἐν τῇ Ἀποκαλύψει πέρα τῆς φιλοσοφίας, ἔπρεπε

9. Πρβλ. L. Koehler, Theol. Wörterbuch z. N. Testament, 4, σ. 71 ἐξ.

10. Ἐν Φυσικῇ καὶ Φιλοσοφίᾳ, μετάφρ. Κ. Κωνσταντίνου, σ. 214.

νά διευρυνθῆ ἡ ἔννοια τῆς φιλοσοφικῆς γλώσσης «διὰ τὸ μηδὲ δυνατόν εἶναι τὸ νοηθὲν ἑτέρας εἶπειν ἢ ἀνθρωπίνως φωνάσθαι», ὅπως ἐλέγετο Γρηγόριος ὁ Νύσσης.¹¹ Οὕτως ἐδημιουργήθη ἡ θεολογικὴ γλώσσα ἢ, κατ' ἀλλήλην διατύπωσιν τοῦ αὐτοῦ πρῶγματος, αἱ λέξεις ἀπέκτισαν τὴν θεολογικὴν τῶν ἔννοιαν καὶ διάστασιν.

Διὰν χαρακτηριστικὸν δείγμα τῆς πορείας αὐτῆς καὶ εἰς τὴν βιβλικὴν ἑβραϊκὴν γλώσσαν εἶναι τὸ ὄνομα «Θεός», τὸ ὁποῖον παρουσιάζει τὴν ἐξῆς εἰς ἀδρός γραμμὴς ἐξέλιξιν: Ἡ λέξις αἰα ἢ ἀγια, σημαίνει, (α) ὡς αἰλ, ἢ ἀγια¹², δένδρον μέγα (δρῦς), (β) ὡς αἰλ ἢ ἀγια¹³ τράγος, (γ) ὡς αἰλ ἢ ἀγια¹⁴ κίων, (δ) ὡς αἰα¹⁵ δύναμις, ισχύς, (ε) ὡς αἰλ¹⁶ Θεός. Παράδεικτονται τὰ παρῶντα τῶν ἀνωτέρω.

Κατέστη διὰ τῶν ἀνωτέρω σαφές ὅτι ἡ ἔννοια ἐκύστης λέξεως ἐξάρ- τῶται ἐκ τῶν συμφορᾶζομένων καὶ ἐκ τοῦ ἰδεολογικοῦ γόφου, ἐν ᾧ χρησι- μοποιεῖται. Ὑπεδηλώθη, ἐπίσης, ὅτι ἡ πρὸς διατύπωσιν τῆς Ἀποκαλί- ψews γλώσσα παρήχθη διὰ διευρύνσεως τῆς ὑπαρχούσης ἤδη γλώσσης, διὰ διευρύνσεως τῶν ὁρίων τῆς ἔννοιᾶς ἐκείτης χρησιμοποιομένης λέ- ξεως οὕτως, ὥστε νὰ ἀποδοθῆ ἡ ἰδιαιτέρα ἐμπειρία, ἡ ἐκφερομένη διὰ τῆς Ἀποκαλίψεως.

3. Χρόνος καὶ Ἅγια Γραφή

Ἰσομεν νῦν ποίαν σημασίαν ἔχει ἡ τοιαύτη πορεία τῆς ἀνθρωπίνης γλώσσης διὰ τὴν Θεολογίαν γενικῶς καὶ διὰ τὴν ἐρημηϊαίαν τῆς Π. Διαθή- κης εἰδικῶς.

Αὐτὴ εἶναι ἡ σημασία τῆς τοιαύτης ἐξελίξεως: τοπικὴ καὶ χρονικὴ. Ὁ γῶρος, δηλαδή ὁ γεωγραφικὸς γῶρος καὶ κατὰ συνέπειαν καὶ οἱ ἐν δευ- μένῳ γεωγραφικῷ γῶρῳ διαβιούντες ἄνθρωποι καὶ οἱ πολιτισμοὶ τῶν καὶ ὁ παρῶν χρόνος, ἀποτελοῦν διαστάσεις καθοριστικὰς τῆς ἀνθρωπίνης γλώσσης. Τοῦτο σημαίνει ὅτι, ἐφ' ὅσον ἡ πρώτη, ἡ φυσικὴ δηλαδή, γλώσσα δημιουργεῖται ἐκ τῆς ὀνομασίας, ἡ ὁποία δίδεται εἰς τὰ φυσικὰ ἀντικείμενα, ποικίλλει ἀπὸ τόπου εἰς τόπον, λόγῳ καὶ τῆς διαφορᾶς τῶν φυσικῶν ἀντικει- μένων. Διὰ τοῦτο αἱ γλωσσικαὶ ἔννοιαι, ὡς συνάραται τοῦ φυσικοῦ περι-βάλλοντος παρουσιάζουν, παρὰ τὰς ὁμοιότητας καὶ ἀντιστοιχίας, πολλὰς διαφορὰς. Ἐνεθῆεν ἡ μετάφρασις ἀπὸ γλώσσης εἰς γλώσσαν δὲν εἶναι θέμα

11. MPG 45, 976.
12. Τερράκις ἐν τῇ Π. Δ.
13. 61κις ἐν τῇ Π. Δ.
14. 22κις ἐν τῇ Π. Δ.
15. Πεντάκις ἐν τῇ Π. Δ.
16. 235κις ἐν τῇ Π. Δ.

ἀπλῆς γνώσεως τοῦ λεξιλογίου καὶ τῶν κανόνων τῆς γραμματικῆς καὶ τοῦ συντακτικοῦ, ἀλλὰ βαθύτερας γνώσεως τοῦ ἐννοιολογικοῦ κόσμου τῆς γλώσσης. Εἰς τὴν σύγχρονον ἐπιστήμην τῆς Μεταφραστικῆς τὸ θέμα τοῦτο ὀνομάζεται acculturation. Ὁ ὅρος οὗτος δηλοῖ τόσον τὴν διαδικασίαν τῆς προσλήψεως τῶν πολιτιστικῶν γνωρισμάτων, ἢ τῶν κοινοτικῶν συνδυα- σιμῶν ἑτέρας οἰκίας, ὅσον καὶ τὸ ἀποτελεσμα τῆς ἀνωτέρω διαδικασίας. Ἡ προσλαμβάνουσα οἰκία δύνατον νὰ εἶναι σύγχρονος πρὸς τὴν ἐξ ἧς λαμβά- νει ἡ μεταγενεσττέρα. Ἡ δευτέρα περιπτώσις ἐμπίπτει εἰς τὸ θέμα μας. Ἐρ- μηνεία τῆς Π.Δ. σημαίνει ἀποτελεσαν κατανοήσεως ἐνὸς κειμένου ἄλλου πολιτιστικοῦ κύκλου, διαφόρου τοῦ ἰδιοῦ μας τοπικῶς καὶ ἐπομένως καὶ πολιτιστικῶς.

Ἄλλ' ἐκεῖνο, ὅπερ ἀποτελεῖ κλειδα κατανοήσεως, ἢ πηγὴν προβλήμα- των ἀναλόγως τῆς ἔννοι τούτου θέσεως, εἶναι ὁ χρὸς ὡς παρῶν τῆς γλώσσης. Καὶ ἐδῶ πρέπει νὰ διευκρινηθῆ ὅτι δὲν νοοῦμεν τὴν φθορὰν, τὴν ὁποίαν ὑφίστανται αἱ λέξεις καὶ αἱ ἔννοιαι. Ἀποτελεῖ ἀσφαλῶς καὶ τοῦτο σηµαντικὴν αἰτίαν κακῆς, ἢ δυσχεροῦς κατανοήσεως τῶν ἀρχαιοτέ- ρων ἐβραϊκῶν μεταφράσεων ὡς λ.χ. τῶν Ἐβδομήκοντα. Ἀλλὰ ὁ κύριος παράγων εἶναι ὁ χρόνος ὁ μεσολαβῶν μεταξὺ συγγραφῆς καὶ ἐρηνησίας, ὁ ὁποῖος μετρεῖται, προκειμένου περὶ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης εἰς χιλετίας.

Ἡ π ρ ὀ ὀ ὀ ὀ ὀ τ ὶ ν φ υ σ ι κ ῶ ν ἐ π ι σ τ η μ ῶ ν καὶ ἡ γ λ ὶ σ σ α. Τὸ πρόβλημα, τὸ ὁποῖον τίθεται σήμερον περὶ τῆς γλώσσης, ὡς ἐννοιο- λογικὸν συμβόλου, προέρχεται ἐκ τῆς προόδου τὴν ὁποίαν ἐπραγματοποι- ῆσεν ἡ ἀνθρωπίνη γνώσις ἐπὶ τῆς φύσεως καὶ ἡ ἀπόκτησις, διὰ τῶν φυσι- κῶν ἐπιστημῶν, νέων ἔννοιων περὶ τοῦ κόσμου, νοουμένου ὡς ὕλης καὶ ἐνεργείας.

Διὰ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ἤρχισε μία, μοναδικὴ εἰς τὴν ἰστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος, διαδικασία βαθυτέρας φυσικῆς, ἄρα ἐμπειρικῆς, γνώ- σεως τῆς φύσεως. Ἐπι αἰῶνας ἡ φυσικὴ παρέμεινε προσκεκολλημένη εἰς τὰς μορφὰς καὶ τὴν διαίρεσιν τῆς ὕλης πρὸ τοῦ ἀτόμου καὶ ἀκοιούθως ἐπροχώρησεν εἰς τὰς ὑποδιαίρεσεις, αἱ ὁποῖαι χαρακτηρίζουν σήμερον τὴν ἀτομικὴν Φυσικὴν.

Ἡ ἀ ν ἄ γ κ η ν ἔ α ς φ υ σ ι κ ῆ ς γ λ ὶ σ σ η ς. Ἡ παλαιὰ γλώσσα τῆς Φυσικῆς διεμορφώθη ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐπιστημονικῆς, ἢ προσεπιστημονικῆς γνώσεως περὶ κόσμου καὶ, ὡς πρώτη ὕλη, συνετέλεσεν εἰς τὸν σχηματισμὸν τῆς φιλοσοφικῆς καὶ τῆς θεολογικῆς γλώσσης. Κατὰ τὰς ἡμέρας μας ὁμοῦς ἡ Φυσικὴ ἔχει μετακινήθῃ ἀπὸ τῆς παλαιᾶς θέσεως, διότι ἔχει ἀνακαλύψει διάφορον φυσικὴν πραγματικότητα τῆς παλαιᾶς καὶ διότι ἀλλάσσει ὡς ἐκ τούτου διαρκῶς ἡ περὶ τοῦ φυσικοῦ κόσμου (δομῆς, συνθέσεως, νόμων κ.λπ.) ἀντίληψις αὐτῆς. Ἐχομεν ἐν διαμορφώσει νέαν εἰκόνα τῆς φυσικῆς πραγμα- τικότητος (κοσμοεἰδώλου). «...Ἀναφορικὰ μὲ τὴ γλώσσα, -γράφει ὁ

Χαίξενμπεργκ-, συνειδητοποιήθηκε βαθμιαία, πώς δεν θύπρεπε ίσως να επι-
 μένει κανείς πύρα πολύ σε όρισμένους άρχές. Είναι πάντα δικόλο να βρισκει
 κανείς γενικά πειστικά κριτήρια για το ποιους όρους θύπρεπε να χρησιμοποι-
 ποιήσει... Θά όφειλε απλά να περιμένει την εξέλιξη της γλώσσας, που προσ-
 αρμόζεται ύστερα από κάμποσο χρόνο στη νέα κατάσταση). Και προηγου-
 μένος: «Τό άληθινό πρόβλημα πίσω απ' όλες αυτές τις άμφισβητήσεις ήταν
 τό γεγονός πώς δεν υπήρχε καμιά γλώσσα, στην οποία θά μπορούσε κανείς
 να μιλήσει με συνέπεια για τη νέα κατάσταση. Η συνθηθισμένη γλώσσα
 βασίζοταν στις παλιές έννοιες τοῦ χώρου και τοῦ χρόνου και ή γλώσσα
 αυτή πρόσφερε τά μόνα άναμφίβολα μέσα επικοινωνίας για τη διοργάνωση
 και τά άποτελέσματα τών μετρήσεων»¹⁷.

Η γλώσσα της φυσικής ώλλάσσει συνεχώς και νέα λέξεις (όροι), ει-
 λημμένα εκ παλαιών γλώσσων (λατινικής, ελληνικής), ή τεχνητά συμβο-
 λίζουν την νέα φυσικήν πραγματικότητα εν τη πολυμορφία αυτής. Ο
 Χαίξενμπεργκ λέγει εν προκειμένω τά ακόλουθα: «Η βίαιη αντίδραση στην
 πρόσφατη άνάπτυξη της σύγχρονης φυσικής μπορεί να γίνει αντίληπτη
 μονάχα, όταν συνειδητοποιήσει κανείς πώς έδω άρχισαν να σαλεύουν τά
 θεμέλια της φυσικής... Ίσως να σημειώνει πώς δεν βρέθηκε άκόμη ή σωστή
 γλώσσα, με την οποία θά μιλάμε για τη νέα κατάσταση... Η βελτιωμένη
 πειραματική τεχνική τοῦ καιροῦ μας προσφέρει στο χώρο παρατήρησης
 της έπιστήμης καινούργιες όψεις της φύσης που δεν μπορούν να περιγρά-
 φούν με τη βοήθεια τών κοινών έννοιών. Άλλά τότε σε ποιά γλώσσα θύπρεπε
 να περιγραφούν; Η πρώτη γλώσσα, που άναύεται από τη διαδικασία έπι-
 στημονικής διεκρίνισης είναι στη θεωρητική φυσική συνήθως μία μαθη-
 ματική γλώσσα, τό μαθηματικό σχήμα, τό οποίο επιτρέπει να προβλέπει
 κανείς τ' άποτελέσματα τών πειραμάτων»¹⁸. «... Κατά τη διαδικασία δι-
 εύρυνσης της έπιστημονικής γνώσης διευρύνεται και ή γλώσσα καινούργιοι
 όροι εισάγονται και οι παλαιοί έφαρμόζονται σε πλάυτερο πεδίο ή κατά
 τρόπο διαφορετικό από ό,τι στη συνθηθισμένη γλώσσα. Προφανή παραδει-
 γματα είναι όροι σαν τούς «ένέργεια», «ηλεκτρισμός», «έντροπία». Μ' αυτό
 τον τρόπο άναπτύσσουμε μία έπιστημονική γλώσσα, που μπορεί να όνομα-
 στεί φυσική επέκταση της συνθηθισμένης γλώσσας, προσαρμωμένη στα
 πρόσθετα πεδία έπιστημονικής γνώσης»¹⁹.

Άλλά έρωτάται τί γίνεται με την γλώσσα της Φιλσοφίας; Παραμέ-
 νει ως έχει διαμορφωθεί επί τη βάση της παλαιάς αντίληψως περί τοῦ
 φυσικοῦ κόσμου, τοῦ εμπειρικόως γνωρίζομένου. Και πάλιν ο Χαίξενμπεργκ

παρατηρεί: «... Τό μαθηματικό σχήμα της κβαντικής θεωρίας μπορεί να
 έρμηνευτεί σαν επέκταση ή τροποποίηση της κλασσικής λογικής. Υπάρ-
 χει ιδιαίτερα μία βασική άρχή της κλασσικής λογικής, που φαίνεται να
 άπαιτεί τροποποίηση. Στην κλασσική λογική υποτίθεται πώς, άν μία πρό-
 ταση έχει καθόλου νόημα, τότε πρέπει να είναι όρθή ή ή πρόταση ή ή άρ-
 νηση της πρότασης... tertium non datur», (τίποτ δυνατότητα δεν υπάρχει...
 Στην κβαντική θεωρία πρέπει να τροποποιηθεί αυτός ο νόμος τοῦ tertium
 non datur»²⁰. «... Ο Βάιτσαίκερ υποδειχίνει πώς πρέπει κανείς να διακρίνει
 διάφορα γλωσσικά επίπεδα. Ένα επίπεδο άναφέρεται στα άντικείμενα π.χ.
 στα άτομα ή τά ηλεκτρόνια. Ένα δεύτερο επίπεδο άναφέρεται σε προτάσεις
 για τά άντικείμενα. Ένα τρίτο επίπεδο πιθανόν ν' άναφέρεται σε προτάσεις
 για τις προτάσεις επί τών άντικειμένων, κ.λπ. Θά ήταν τότε δυνατό να έχουμε
 διαφορετικά λογικά υποδείγματα στα διαφορετικά επίπεδα. Είναι άληθθεια
 πώς τελικά πρέπει να ξαναγυρίσουμε στη φυσική γλώσσα και μ' αυτό τον
 τρόπο στα κλασσικά λογικά υποδείγματα. Ο Βάιτσαίκερ όμως προτείνει
 πώς ή κλασσική λογική μπορεί να είναι a priori ως προς την κβαντική
 λογική κατά παρόμοιο τρόπο που είναι και ή κλασσική φυσική, ως προς την
 κβαντική θεωρία. Τότε ή κλασσική λογική θά περιεχόταν στην κβαντική
 λογική σαν ένα είδος όριακής περιπτώσης, άλλ' ή τελευταία θ' άποτελέσει
 τό γενικότερο λογικό υπόδειγμα»²¹.

«Στην κλασσική λογική ή σχέση άνάμεσα στα διάφορα γλωσσικά έπι-
 πεδα είναι μία άναστοιχία ένα προς ένα. Οι δύο προτάσεις: «τό άτομο βρι-
 σκεται στ' άριστερό μισό» και «είναι άληθθεια πώς τό άτομο βρίσκεται στ'
 άριστερό μισό», άνήκουν λογικά σε διαφορετικά επίπεδα. Στην κλασσική
 λογική αυτές οι προτάσεις είναι τελείως ισόδυναμες, δηλαδή είτε άληθεύουν
 και οι δύο ή είναι και οι δύο άαθεμένες. Δεν είναι δυνατό ν' άληθεύει ή μία
 και νάνα άαθεμένη ή άλλη. Άλλά στο λογικό υπόδειγμα της συμπλήρωμα-
 τικότητας αυτή ή σχέση είναι πιο περίπλοκη. Η όρθότητα ή μη της πρώ-
 της πρότασης εξακολουθεί να συνεπάγεται την όρθότητα ή μη της δεύτερης
 πρότασης. Άλλά ή μη όρθότητα της δεύτερης πρότασης δεν συνεπάγεται
 τη μη όρθότητα της πρώτης πρότασης»²².

Διά τών άνωτέρω κατέστη σαφές ότι πρώτη ή φυσική άντιμετωρίζει
 προβλήματα έκφράσεως τοῦ περιεχομένου αυτής δια της έν χρήσει γλώσσας.
 Τί γίνεται με την γλώσσα της Θεολογίας; Ό,τι γίνεται και με την γλώσ-
 σαν της Φιλσοφίας, εις μεγαλύτεραν έκτασιν όμως, διότι ή θεολογική γλώσ-
 σα έλάβε τά περί φυσικής πραγματικότητας εμπειρικά συμπεράσματα της

17. Έν Β. Χαίξενμπεργκ, ένθ. άν. σ. 220.

18. Ένθ. άν. σ. 211-212.

19. Ένθ. άν. σ. 218

20. Ένθ. άν. σ. 228.

21. Ένθ. άν. σ. 229.

22. Ένθ. άν. σ. 231 - 232

Φυσικής με την έρευνα στην φυσικομαθηματική σκέψης. Διά τουτο, όταν όμως τις στήμερον με θεολογικούς όρους, είναι εϊσέτι κατανοητός υπό της Φιλοσοφίας, ἀλλ' ουχι υπό της συγγρόνου Φυσικής, διότι όμως, ή μάλλον προϋποθέτει γλώσσαν (έννοιας) έγκυριαειφθείσαν υπό της Φυσικής.

Τò άνωτέρω πρόβλημα και ή αντίστοιχος άνάγκη δεν είναι νέα. Και εις παλαιότερας έποχάς ή διά της έρημνείας κατανόησις της Παλαιάς Διαθήκης έλάμβανε σοβαρός ύπ' όνιν τò έπίπεδον γνώσεων των άνθρώπων, τās έννοιας της γλώσσης και τās κατακτήσεις της έπιστήμης. Υποδειγματικόν έν προκειμένω είναι τò έρημνευτικόν εις την εξάήμερον έργον του Μ. Βασιλείου, περι τού όποιου ó Γρηγόριος ό Νύσσης²³ λέγει τὰ εξής άποκαλυπτικά :

«Όν γάρ έχει λόγον προς τόν κόκκον ό άσταχυς, και έξ εκείνου άν, κακείνο μή άν, μάλλον δε εκείνο μέν άν τή δύναμει, παρηλαταγμένος δε μεγέθει και κάλλει και ποικιλία και σχήματι τόν άντόν έίποι τις άν έπέγειν λόγον, προς τήν τού μεγάλου Μωυσεώς φωνήν, τὰ παρὰ τού μεγάλου Βασιλείου διά φιλοπονωτέρως θεωρίας έξεργασθέντα νοήματα. ά γάρ εκείνος ειπεν έν άλλοις τε και εύτεργυράτοις τοίς ρήμασι, τούτα διά της ύψηλής Φιλοσοφίας ό διδάσκαλος ήμών αύτήσας, ουχι άσταχυν, άλλα δένδρον έποίησε κατά τόν όμοιωθέντα τή Βασιλεία του σινάπεως κόκκον, τόν έν τή καρδιά του γεωργούντος άποδεδυδρόνυμενον, ώστε γενέσθαι πανταχούθεν άντόν άμφιλάφη τοίς νοήμασι, και διηπλάωμένον άντι κλάδων τοίς δόγμασι...».

4. Οι άνθρωπομορφισμοί της Π. Διαθήκης

Έρονίσθη ήδη ότι εκ της γλώσσης, ή όποια στηρίζεται εις την φυσικήν έμπειρίαν, προήλθεν ή θεολογική γλώσσα, είτε μέσω εξελίξεως της γλώσσης εις δεύτερον στάδιον (φιλοσοφικόν), περιέχον άφηρημένες έννοιας, είτε άμέσως.

Η τοιαύτη εξέλιξις της γλώσσης δεν παρατηρείται εις όλους τούς πολιτισμούς. Η άρχαία έλληνική διανόησις έχει νά έπιδείξη τόν άνωτέρω άξονα : γλώσσα διά τὰ φυσικά φαινόμενα—γλώσσα διά τās άφηρημένες έννοιας—γλώσσα διά τās θεολογικές έννοιας. Εις άλλους όμως πολιτισμούς ή διαμόρφωσις της θεολογικής γλώσσης χωρεί άμέσως μετά την φυσικήν. Χρησιμοποιούνται, δηλαδή, φυσικαι έννοιαι θεωρηόμενα, μεταφορίμενα, ή κατ' άναλογίαν προς δήλωσιν θεολογικών έννοιων. Και ότως έχουν τούς άνθρωπομορφισμούς. Οι άνθρωπομορφισμοί μαρτυρούν την άμεσον χρήση της φυσικής έμπειρικής γλώσσης προς διατύπωσιν θεολογικών έννοιων.

23. Εις τό, 'Απολογητικός προς Πέτρον τόν αδελφόν άντόν περι της έξημέρου (ΜΡΓ 44, 61).

Α ν θ ρ ω π ο μ ο ρ φ ι σ μ ό ς είναι ή εξήγησις της θείας δράσεως με κατηγορίας άναγομένως εις την άνθρωπίνην γνώσιν, τò συναίσθημα και την θέλησιν και ότως έμφάνισις των θείων δυνάμεων κατά την μορφήν, την διαγωγήν και δράσιν ως άνωτέρων άνθρώπων. Ο άνθρωπομορφισμός διακρίνεται εις φυσικόν άνθρωπομορφισμόν, δι' ου άποδίδεται εις τόν Θεόν πάν φυσικόν προσόν τού άνθρώπου (κυρίως άνθρωπομορφισμός) και εις ψυχικόν άνθρωπομορφισμόν, δι' ου άποδίδονται εις τόν Θεόν τὰ άνθρώπινα ψυχικά φαινόμενα και πάθη (άνθρωποπάθεια). Η πλέον διαδεδομένη μορφή άνθρωπομορφισμοϋ είναι ή τού φυσικού άνθρωπομορφισμοϋ. Προς περιορισμόν όμως της μετάξυ Θεοϋ και άνθρώπου όμοιότητος τονίζεται έντρος των όρίων της άνωλογίας τò άνεξερευνητόν της θείας θελήσεως και σκέψεως και οι άνθρωπομορφισμοί κατανοούνται ως προσπάθεια τού άνθρώπου νά έκφράση «τò δίκως άλλοιον» της θεότητος.

Συνεπώς ό Θεός παρίσταται συχνά ως άνθρωπος διττός : α) φυσικώς και β) ψυχικώς.

α) Φυσικώς: Φυσικοί άνθρωπομορφισμοί άπαντώνται εις πᾶσαν σελίδα της Π.Δ. Όπως ό Θεός έν τή Π. Διαθήκη όμλεει²⁴ λέγει²⁵ φωνάζει²⁶ άκούει²⁷ βλέπει²⁸ όσφραίνεται²⁹ γελάει³⁰ σφυρίζει³¹ έχει δηλαδή αίσθήσεις και λόγον. Έχει όφθαλμούς³² και βλέπει τούς άμωρωτους, έχει δηλονότι αλάθητον γνώσιν³³ χείρας, δι' άν δηλόνται ή άποτέλεσματικής των ένεργειών του³⁴ δεξιάν χείρα, δι' ής δηλόνται τò αίστιον άποτέλεσμα της θείας ένεργείας³⁴ δάκρυάς³⁵ δι' άν δηλόνται ή σοφή και περιεργος

24. Πρβλ. Γεν. 1,3(Ο')... και ειπεν ό Θεός...».

25. Πρβλ. Δευτ. 4,1(Ο) «και έλάλησεν Κύριος προς Μωυσήν».

26. Πρβλ. Δευτ. 1,1(Ο) «και άνεκάλεσεν Μωυσήν και έλάλησεν Κύριος άντόν εκ της σκηνής τού μαρτυρίου λέγων».

27. Πρβλ. Έξοδ. 16,12(Ο') «εισακήκου τόν γογγυσμόν των υιών Ισραήλ».

28. Πρβλ. Γεν. 6,12(Ο') και είδεν Κύριος ό Θεός τήν γήν, και ήν καταφωμμένην».

29. Πρβλ. 1 Βασ. 26, 19(Ο') «ει ό θεός έπιστεί σε έπ' έμέ, όσφραναθείη θυσίας σου».

30. Πρβλ. Ψαλμ. 2,4(Ο') « κατοικών έν ούρανούς έκτελέσεται αυτούς».

31. Πρβλ. Ησ. 7,18(Ο') «και έσται έν τή ήμέρα έκείνη σαρπει Κύριος μιτάς...».

32. Πρβλ. Άμώς 9,4(Ο') «και στήριώ τούς όφθαλμούς μου έπ' αυτούς εις κακά και ουκ εις άνάσθαι, πρβλ. άντιθέτως Ψαλμ. 10,4 έξ.)».

33. Πρβλ. Άμώς 9,2(Ο') «άν καταγυγώσιν εις γάθον, εκείθεν ή χείρ μου άνυστάσει αυτούς». Έξεκ. 13,9(Ο') «εκενών την χείρά μου έπι τούς προφήτας τούς όρθόντας υωδής και τούς άποφθεγγόμενους μιτάτω».

34. Πρβλ. Έξοδ. 15,6(Ο') «Η δεξιά σου χείρ, κύριε, έθρασεν έχθρούς».

35. Πρβλ. Δευτ. 9,10(Ο') «και έδωκεν Κύριος έίμοι τās δύο πλάκας γέγραμμένες έν τώ δακτύλῳ τού Θεοϋ».

δημιουργίας του βραχίονα³⁶ ὄρα³⁷, δι' ὧν δηλοῦται τὸ ἐξίλεωτικὸν αὐτοῦ· πόδας³⁸· στόμα, ἐνδεικτικὸν τῆς βουλήσεως, καὶ δίδασκει τοὺς λαοὺς³⁹· χεὶρ καὶ γλῶσσαν⁴⁰· κεφαλήν⁴¹· πρόσωπον⁴²· νῶτα⁴³· καρδίαν⁴⁴.

³⁷ Ἀλλὰ καὶ τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ ἐκτιθενται ἀνθρωπομορφικῶς. Ὁ Θεὸς βυθίζεται περιπατῶν ἐπὶ τῶν νεφῶν⁴⁵· ἵπτεται εἰς τὸν οὐρανόν⁴⁶· ἀνέρχεται⁴⁷· ἔκκινεῖ ἐκ τοῦ ναοῦ καὶ ἀνέρχεται εἰς τὴν ὕψη τῆς γῆς⁴⁸· κατέβηται, διὰ τὴν ἰδίαν τὸν πύργον τῆς Βαβέλ⁴⁹· πορεύεται μετ' αὐτοὺς εἰς τὸν κῆπον τῆς

36. Πρβλ. Ἱερμ. 21,5(Ο) «ἐν βραχίονι κραταῖθ μετὰ θυμοῦ», Ἡσ. 52,10 (Ο) «καὶ ἀποκαλυψέτω Κύριος τὸν βραχίονα αὐτοῦ τὸν ἔργον ἐνώπιον πάντων τῶν ἔθνων».

37. Πρβλ. Ἀριθμ. 11,18(Ο) «καὶ τῷ λαῷ ἐπέες, Ἀγνίσασθε εἰς ἀνδρῶν καὶ φερέσθε κρῖα, ὅτι ἐκλάσσετε ἐναντι Κυρίου...». Ἀριθμ. 14,28(Ο) «ἢ μὴν ὃν τρόπον λαλάηκατε εἰς ὄρα μου», Ἰεζ. 8,18(Ο)... οὐ φέισεται ὁ θοθηλῆμός μου...». Δ' Βασ. 19,28(Ο) «διὰ τὸ ὀργισθῆναι σε ἐπ' ἐμέ καὶ τὸ στηλῆνός σου ἀνέβη ἐν τοῖς ὄσιν μου...».

38. Πρβλ. Νασοὺ 1,3(Ο) «... ἐν συντελείᾳ καὶ ἐν συσσεισμῷ ἡ ὁδοῦ αὐτοῦ, καὶ νεφέλαι κοινοῦτος ποδῶν αὐτοῦ», Ἡσ. 66,1 (Ο) «Ὁύτως λέγει Κύριος, Ὁ οὐρανὸς μοι θρόνος, ἢ δὲ γῆ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν μου».

39. Πρβλ. Ἱερ. 9,11(Ο) «τίς ὁ ἀνθρώπος ὁ συντετός, καὶ συνέτω τοῦτο, καὶ ᾗ λόγος στόματος Κυρίου πρὸς αὐτόν, ἀνεργεῖλάτω ἡμῖν».

40. Πρβλ. Ἡσ. 30,27(Ο) «Ἰσοῦ τὸ ὄνομα Κυρίου διὰ χρονοῦ ἐργεῖται πολλοῦ, καὶ ἡμενος ὁ θυμὸς μετὰ δόξης τὸ ἄστυον τῶν χερσέων αὐτοῦ, τὸ ἄστυον ὀργῆς πλήρες, καὶ ἡ ὄργη τοῦ θυμοῦ ὡς πῦρ ἐσέρται».

41. Πρβλ. Ψαλμ. 60,9(Ο)59,9) «ἐμός ἐστιν Γαλαάδ, καὶ ἐμός ἐστιν Μανασσή, καὶ Ἑσραὶμ κραταίωσις τῆς κεφαλῆς μου».

42. Πρβλ. Ἀριθμ. 6,23(Ο) «ἐπιφάνει Κύριος τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐπὶ σὲ καὶ ἐλεήσεται σε», Ψαλμ. 104,29 (Ο)103,29) «ἀποστρέψαντός δὲ σοῦ τὸ πρόσωπον ταρᾶχθήσονται».

43. Πρβλ. Ἐξοδ. 33,23(Ο) «καὶ ἀπελάθ την χεῖρα, καὶ τότε ὅνη τὰ ὄπισθά μου, τὸ δὲ πρόσωπόν μου οὐκ ὀφθήσεται σοῦ».

44. Πρβλ. Ὠσ. 11,8(Ο) «Τί σε διδάθω, Ἑσραὶμ; Ὑπερασπιδέ σου, Ἱερμῆ; Τί σε διδάθω; Ὡς Ἀδάμ θεσομαί σε καὶ ὡς Σεβωίμ; Μετστράφη ἡ καρδία μου ἐν τῷ αὐτῷ, συνεστράφη ἡ μετωπέλαιά μου».

45. Πρβλ. Ψαλμ. 104,3(Ο) «ὁ τίθει νεφέλη τὴν ἐπιβυσιν αὐτοῦ».

46. Πρβλ. Δευτ. 33,26(Ο) «Ὁὐκ ἐστιν ὄσπερ ὁ Θεός τοῦ ἠγαπημένου ὁ ἐπιβαίων ἐπὶ τὸν οὐρανὸν βοηθός σου καὶ ὁ μεγαλοσπετής τοῦ στρατεύματος».

47. Πρβλ. Κριτ. 5,4(Ο) «Κύριε, ἐν τῇ ἐξοδῷ σου ἐκ Σηῆρ, ἐν τῷ ἀπαυρεῖν σε ἐξ ἄγρου Ἑσραὶ γῆ ἐσεισθη, καὶ ὁ οὐρανὸς ἐξείσταιθι, καὶ αἱ νεφέλαι ἐστράξαν ὕδαρ».

48. Πρβλ. Μιχ. 1,3(Ο) «ὁἴσται ἰσοῦ Κύριος ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ καὶ καταβήσεται ἐπὶ τὴν ὕψη τῆς γῆς».

49. Πρβλ. Γεν. 11,5(Ο) «καὶ κατέβη Κύριος ἰδεῖν τὴν πόλιν καὶ τὸν πύργον, ὃν ᾠκοδόμησαν οἱ υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων».

⁵⁰ Ἐξέμ⁵⁰· εἰρηνεύεται τοῦς ἐχθρούς του⁵¹· ἐκτείνει τὸν Ἰουδαὸν ὡς τόξον καὶ θέτει τὸν Ἑσραὶμ ὡς βέλος ἐπ' αὐτοῦ⁵². Εἶναι πολέμιστής⁵³· εἶναι ἥρωας⁵⁴. Περιμοιάζεται ὡς σῆς (σκῶρος) καὶ ὡς σκουληκίσμας⁵⁵· ὡς λέων καὶ ὡς σκύμος⁵⁶· ὡς βρυχώμενος λέων⁵⁷· ὡς ἐνεδρεῦον πάνθηρ⁵⁸· ὡς μεγαλοσπετής ὄρος⁵⁹.

β) Ψυχικῶς. Οἱ ψυχικοὶ ἀνθρωπομορφισμοὶ (ἀνθρωποτοπίθειαι) ἀπαντῶνται, ἐπίσης, συγγά. Ὁ Θεός περιγράφεται ὡς ἐπιδεικτικὸς εὐαρεσκείας⁶⁰· εὐχαριστήσεως⁶¹· χαρῆς καὶ εὐπροσύνης⁶²· ὑποβλέπει⁶³· μισεῖ⁶⁴· ἀποδοκιμάζει⁶⁵·

50. Πρβλ. Γεν. 3,8 (Ο) «καὶ ἤκουσαν τὴν φωνὴν Κυρίου τοῦ Θεοῦ περιπατοῦντος ἐν τῷ παραδείσῳ τὸ δειλινόν».

51. Πρβλ. Ψαλμ. 2,4(Ο) «ὁ κατοικῶν ἐν οὐρανοῖς ἐκτελείσεται αὐτοὺς καὶ ὁ Κύριος ἐκμικτηρεῖ αὐτούς».

52. Πρβλ. Ζαχαρ. 9,13(Ο).

53. Πρβλ. Ἐξοδ. 15,3(Ο) «κύριος συνετριβῶν πολέμους, κύριος ὄνομα αὐτῶν».

54. Πρβλ. Ψαλμ. 24,8 (Ο)23,8) «τίς ἐστιν οὗτος ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης; Κύριος κραταίος καὶ δυνατός, κύριος δυνατός ἐν πολέμῳ».

55. Πρβλ. Ὠσ. 5,12 «ἐγὼ, ἄμας, εἶμαι ὡς σκόρος διὰ τὸν Ἑσραὶμ, ὡς σκώληξ διὰ τὸν οἶκον τοῦ Ἰουδαῦν».

56. Πρβλ. Ὠσ. 5,14 «Διότι ἐγὼ εἶμαι ὡς λέων διὰ τὸν Ἑσραὶμ, ὡς σκύμνος διὰ τὸν οἶκον τοῦ Ἰουδαῦν. Ἐγὼ θά ξεογίσω καὶ θά φθῶ, θά ἀπείξω καὶ δὲν θά ὑπάργει ὁ σῶκων».

57. Πρβλ. Ὠσ. 11,10(Ο) «ὄπισθεν τοῦ Ἰαχβέ θά τρέχουν, ὄστις ὡς λέων θά βρυχᾶται, ὅταν οὗτος βρυχηθῆ, θά τρέξουν οἱ υἱοὶ ἐκ τῆς θαλάσσης».

58. Πρβλ. Ὠσ. 13,7 «Διὰ τούτο θά γίνω δ' αὐτοὺς ὡς λέων, ὡς πάνθηρ παρὰ τὴν ὁδὸν θά παρᾶσθῶ(ῶν)».

59. Πρβλ. Ὠσ. 14,6 «θῦ εἶμαι ὡς ὄροςος διὰ τὸν Ἱερμῆ, καὶ θά ἀνθῆ ὡς κρῖνον καὶ θ' ἀνθάσθῃ τῆς ρίζας του ὡς ἡ λειοκη».

60. Πρβλ. Ἱερ. 9,23(Ο) «ἀλλ' ἢ ἐν τούτῳ καυχᾶσθω ὁ καυχόμενος, συνίειν καὶ γινώσκων ὅτι ἐγὼ εἶμι Κύριος ποιῶν ἔλεος καὶ κρῖμα καὶ δικαιοσύνην ἐπὶ τῆς γῆς, ὅτι ἐν τούτοις τὸ θελήμαί μου».

Πρβλ. Ἡσ. 60,10(Ο) «καὶ οἰκοδομησοῦσιν ἀλλογενεῖς τὰ τείχη σου, καὶ οἱ βασιλεῖς αὐτῶν παρᾶστήσονται σοὶ διὰ γὰρ ὄργην μου ἐπ' αὐτάς σε καὶ διὰ ἔλεον ἠγάπησά σε».

62. Πρβλ. Σοφον. 3,17(Ο) «Κύριος ὁ Θεός σου ἐν σοί... καὶ εὐφρανθήσεται ἐπὶ σὲ ἐν τέρψει ὡς ἐν ἡμέρᾳ ἔορτης».

63. Πρβλ. Ἡσ. 17,13(Ο) «Τὴ ἐθνη θέλουσι θορυβῆσαι, ὡς θόρυβον ὑδάτων πολλῶν· ἀλλ' ὁ Θεός θέλει ἐλεῆσαι αὐτά, καὶ θέλουσι φύγει μακρὰν, καὶ θέλουσιν ἐκδιωχθῆ, ὡς τὸ ἄγυρον τῶν βουνῶν ἐμπροσθεν τοῦ ἀνέμου».

64. Πρβλ. Δευτ. 12,31(Ο) «οὐ ποιήσεις οὕτως κυριῶ τῷ Θεῷ σου· τὰ γὰρ βεβλήματα, ἃ κύριος ἐμίσησεν, ἐποίησαν τοῖς θεοῖς αὐτῶν, ὅτι τοὺς υἰοὺς αὐτῶν καὶ τὰς θυγατέρας αὐτῶν κατακαίουσιν ἐν πυρὶ τοῖς θεοῖς αὐτῶν».

65. Πρβλ. Ἱερ. 14,19(Ο) «Μὴ ἀποδοκιμάζων ἀπεδοκίμασας τὸν Ἰουδα, καὶ ἀπὸ Σιών ἀπέστειν ἡ ψυχὴ σου· Ἴνα τί ἐπαύσας ἡμᾶς, καὶ οὐκ ἐστὶν ἡμῖν ἴασις; Ὑπεμεινυμέναι εἰς εἰρήνην καὶ οὐκ εἰς ἀγάθ'· εἰς καιρὸν ἰάσεως, καὶ ἰσοῦ ταρᾶχῆ».

ἀποστρέφεται⁶⁶. ἀηδιδύζει⁶⁷. ἀσθενεῖ⁶⁸. εἶναι ζῆλότυπος⁶⁹. μετανοεῖ⁷⁰. ὀργίζεται⁷¹. κουράζεται⁷².

Ἡ καρὶ ἀνθρώπων παρὰστάσις τοῦ Θεοῦ δὲν σημαίνει ἐνανθρώπιον τοῦ Θεοῦ. Δι' αὐτῆς ἐπιδιώκεται νὰ καταστῆ ὁ Θεὸς προσιτὸς εἰς τοὺς ἀνθρώπους, καθ' ὅσον ἡ συνάντησις Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου καὶ ἡ ἀντίθεσις πραγμάτων εἶναι ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς ἀνθρωπίνης θελήσεως. Ἐπειδὴ ἡ Π.Δ. ὁμιλεῖ περὶ τοῦ Θεοῦ δι' ἀνθρωπομορφισμῶν διὰ τοῦτο ὁ Θεὸς εἶναι ζῶν καὶ προσωπικὸς πρὸ τῶν ἀνθρώπων.

5. Ἡ ὑπέρφρασις τοῦ προφητῆματος

Ὁ Μ. Ἀθανάσιος⁷³ λέγει ὅτι «πολλὰ γὰρ τῶν θείων Γραφῶν ἐάν καταγράψωμαι νοήσωμεν, εἰς ἀθέσημος βλασφημίας περιεσούμεθα· οἷόν ἐστι καὶ

66. Ψαλμ. 106,40(Ο' 105,40) «καὶ ὀργισθὴ θυμῷ Κύριος ἐπὶ τὸν λαὸν αὐτοῦ καὶ ἐβδελύξαστο τὴν κληρονομίαν αὐτοῦ».

67. Δευτ. 20,23(Ο) «καὶ οὐκ πορεύσθε τοὺς νομίμους τῶν ἐθνῶν, οὐς ἐξαποστέλλω ὑφ' ἑμῶν ὅτι ταῦτα πάντα ἐποίησαν, καὶ ἐβδελύξάμην αὐτούς».

68. 1ep. 7,18(Ο) «οἱ υἱοὶ αὐτῶν σολάλεγουσιν ἑώρα, καὶ οἱ πατέρες αὐτῶν καίουσιν πῦρ ἕσπεσαν σπονδίας θεοῦ ἀλλοτριῶν, ἵνα παροργίσωσιν με».

69. Ἐξ.δ. 20,5(Ο) «οὐ προσκυνησεῖς αὐτοῖς οὐδὲ μὴ λατρεύσῃς αὐτοῖς· ἐγὼ γὰρ εἰμι Κύριος ὁ Θεὸς σου, Θεὸς ἡγεμονίας ἀποδιδοῦς ἀμαρτίας πατέρων ἐπὶ τέκνα ἕως τρίτης καὶ τέταρτης γενεᾶς τοῖς μισοῦσίν με». Σημειώσθων ὅτι τὸ ζῆλότυπον τοῦ Θεοῦ συναρτάται πρὸς τὴν μοναδικότητα Αὐτοῦ καὶ οὐτὸ χαρακτηριστικὴν τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ. Δηλαδή ὁ Θεὸς εἶναι ζῆλότυπος, διότι μόνον αὐτὸς εἶναι ὁ Θεός.

70. Γεν. 6,6(Ο) «καὶ ἐνεθυμήθη ὁ Θεός ὅτι ἐποίησεν τὸν ἀνθρώπον ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ διενοήθη». Ἡ Π. Διαθήκη παριστᾷ τὸν Θεόν, ὑφ' ἑνός, ὡς μὴ μετμελούμενον ὡς ὁ ἀνθρώπος (Α' Κορ. 23,19, Α' Βασ. 15,29, 1ep. 4,28 20,16 Ζαχ. 8,14), ὑφ' ἑτέρου δὲ ὡς μετμελούμενον (Α' Βασ. 15,35, Α' Παρ. 21,15 Ψαλμ. 106,45 Ἀμώς 7, 3, 6). Αἱ δύο αὐτὰ ὕψεις τοῦ Θεοῦ μαρτυροῦν ὅτι ὑφίσταται βεβητέρα σχέσις τῆς ὀργῆς καὶ κρίσεως τοῦ Θεοῦ πρὸς τὴν ἀγίατην καὶ χάριν Αὐτοῦ. Δηλαδή ὡς «μετμελέτω» λογίζεται ἡ παραγωγήσις τῆς ἀγάπης καὶ τῆς χάριτος ἐν τῇ ὀργῇ τοῦ Θεοῦ. Λόγῳ τῆς ὑφίσταμένης καὶ δεδομένης συνπαράθεσις ἐν τῇ θεῷ βουλήσει, ἀλλὰ ἀρμονία τῆς θείας οὐσίας. Ἰωνά 3,10 «Καὶ εἶπεν ὁ Θεός τὰ ἔργα τῶν, ὅτι μετενόησαν ἑαυτοῦ τοῦ κακοῦ δρόμου τῶν καὶ μετενόησαν ὁ Θεός διὰ τὸ κακόν, τὸ ὅποιον ἐσκέφθη νὰ προσένησιν εἰς αὐτούς καὶ δὲν (τὸ) ἐπραγματοποίησαν».

71. Β' Βασ. 24,1(Ο) «Καὶ προσέθετο ὀργὴ Κύριος ἐκκαίηαι ἐν Ἰερουζαλὴ καὶ ἐπέσειεν τὸν Δαυὶδ ἐν αὐτοῖς λέγων· Βάσις ἀπέθιγον τὸν Ἰερουζαλὴ καὶ τὸν Ἰουδα. Δευτ. 29,19(Ο) πᾶσαι αἱ ἀραὶ τῆς Διαθήκης ταύτης αἱ γεγραμμένα ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ νόμου τούτου, καὶ ἐξαλείψει Κύριος τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐκ τῆς ὑπὸ τὸν οὐρανόν».

72. Ἦσ. 1,14(Ο) «καὶ τὰς νοσηρίας ὑμῶν καὶ τὰς ἑσπράς ὑμῶν μισεῖ ἡ ψυχὴ μου ἐνεπήθητέ μοι εἰς πληρομένην οὐκέτι ἀνήσω τὰς ἀμαρτίας ὑμῶν».

73. ΒΕΠΕΣ 35,29

τὸ νῦν προκειμενον τοῦ Κυρίου λόγιον· “Διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν, ὅτι πᾶσα ἀμαρτία καὶ βλασφημία ἀφεθήσεται τοῖς ἀνθρώποις· ἡ δὲ τοῦ Πνεύματος βλασφημία οὐκ ἀφεθήσεται αὐτοῖς” (Β' Κορ. 3,6) ἐάν γὰρ κατὰ ζῆρον τὰς λέξεις ἐκλάβωμεν, οὐ μόνον εἰς ἀθεμίτους ἐννοίας κατενεχθησόμεθα, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν τὸν Κύριον ἐναντιούμενον ἑαυτῷ εὐρήσωμεν. Τοῦτο κατὰ τὸν Π. Τριπέλα⁷⁴ ἀναφέρεται εἰς τὰς ἀνθρωποπαθεῖς ἐκφράσεις.

Ὁ ἕτερος ἐπίσης σπουδαῖος ἐκκλησιαστικὸς πατήρ, ὁ Γρηγόριος ὁ Νύσσης, τονίζει ὅτι οἱ ἀνθρωπομορφισμοὶ χρησιμοποιοῦνται «διὰ τὸ μηδὲ δυνάτον εἶναι τὸ νοηθῆν ἕτερος εἶπεῖν ἢ ἀθρωπίναις φωναῖς»⁷⁴.

Θὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα διαφόρους περὶ τῶν ἀνθρωπομορφισμῶν παρατηρήσεις πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, ἵνα καταδειχθῇ μετὰ ποίας καὶ πόσης διασυχίας εἶχον οἱ τοὶ ὑπερβῆ τὴν δυσχερέσαν τούτων.

Ὁ Ὁριγένης⁷⁵ ἀντιμετωπίζει τὸν ἀνθρωπομορφισμὸν τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος περιέχεται εἰς τὴν φράσιν «κατ' εἰκόνα» (Γεν.1,26), καὶ ἐπισημαίνει ὡς ἀκολούθως τὰς ἀπαρθεκτοῦς μορφίας, εἰς τὰς ὅποιαις δύναται τις, λαμβάνων κατὰ γράμμα τὴν φράσιν, νὰ καταλήξῃ : «Προδωλῆπτέον πρότερον, ποῦ συνίσταται τὸ «κατ' εἰκόνα», ἐν σώματι ἢ ἐν ψυχῇ. Ἰδόμεν δὲ πρότερον οἷς χρώνται οἱ τὸ πρῶτον λέγοντες· ὧν ἐστὶ καὶ Μελίτων συγγράμματα καταλαλούντες περὶ τοῦ ἐνομήτου εἶναι τὸν Θεόν. Μέλῃ γὰρ Θεοῦ ὀνομαζόμενα εὐρίσκοντες, ὀφθαλμοῦς Θεοῦ ἐπιβλέποντας τὴν οἰκουμένην, καὶ ὅσα αὐτοῦ εἶναι εἰς δέησιν δικαίων ἐπινευεκτότα, καὶ, «ὡσφρανθὴ Κύριος ὀσμὴν εὐωδίας» καὶ, «Τὸ στόμα Κυρίου ἐλάλησε ταῦτα, καὶ βραχίονα Θεοῦ, καὶ χεῖρας, καὶ πόδας καὶ δακτύλους, ἀντικρὺς φέσκουσι ταῦτα οὐκ ἔτερον τι διδάσκειν ἢ τὴν μορφήν τοῦ Θεοῦ. Πῶς δὲ, φασί, καὶ ὄφθη ὁ Θεός τῳ Ἀβραάμ, καὶ Μωσῆ, καὶ τοῖς ἀγγέλοις, μὴ μεμορφωμένος; μεμορφωμένος δὲ, κατὰ ποῖον χαρακτηριστῆρα ἢ τὸν ἀνθρώπινον; καὶ συνάγουσι μωρία ρητὰ μέλη ὀνομαζόμενα Θεοῦ. Πρὸς οὐς ἀγωνιστέον πρῶτον ἀπὸ τῆς λέξεως· ἀντιπαραβάλοιμεν δὲ ῥητὰ τοῖς πλέον τοῦ γράμματος μηδὲν ἐπισταμένους, ἐναντιούμενα αὐτῶν τῇ ὑπολήψει· ἐκ μὲν τοῦ Ζαχαρίου, ὅτι «Ἐστὰ ὀφθαλμοῦς Κυρίου οἱ ἐπιβλέποντες ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν». Εἰ δὲ ἐστὰ ἔχει ὀφθαλμοῦς ὁ Θεός, ἡμεῖς δὲ δύο, οὐ κατ' εἰκόνα αὐτοῦ γέγοναμεν. Ἀλλὰ καὶ ἡμεῖς μὲν οὐκ ἐτερουλώμεθα περὶ δὲ Θεοῦ λέγει ἐν ἐνενηκοστῳ ψαλμῷ, ὅτι «Ὑπὸ τὰς πτέρυγας αὐτοῦ ἐστειλέτω». Εἰ δὲ ἐκείνος μὲν πτέρυγας ἔχει, ἡμεῖς δὲ ἔσμεν ζῶν ἀπτερον, οὐ κατ' εἰκόνα Θεοῦ γέγονεν ὁ ἀνθρώπος. Πῶς δὲ ὁ σφαιροειδῆς ὄργανος καὶ αἱ κινούμενοι θρόνος εἶναι δύναται, ὡς ὑπολαμβάνουσι, τοῦ Θεοῦ; Ἀλλὰ καὶ ἡ γῆ πῶς ὑποπόδιον τῶν ποδῶν αὐτοῦ; Ἀναγελόμενα ἡμῖν. Ἄρα γὰρ τὸ ἀπὸ γονάτων μέγχοι τῶν βάσεων σῶμα τοῦ μεταξὺ οὐρανοῦ καὶ γῆς

74. Δογματικὴ τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας τόμ. 1, σ. 117.

74α. Βλ. ἀν. ὑποσ. 11.

75. Εἰς τὴν Γένεσιν Ἐκλόγαι (ΒΕΠΕΣ 15, 126)

περιέχοντος, ἐν μέσῳ δὲ οὐσης τῆς γῆς τοῦ παντός κόσμου, καὶ περιεχομένης ὑπὲρ αὐτοῦ, ὡς γραμμικαῖς ἀποδείξεις παρίσταται, παρ' ἡμῖν εἰσιν αἱ βύσεις τοῦ Θεοῦ ἢ παρὰ τοῖς ἀντίθετοι ; Καὶ ὅλην τὴν οἰκουμένην ἡμῶν περιληρώκασιν, ἢ καὶ πλεόν τι ἐπιλαμβάνουσιν, ἢ ἔλαττον τι ; Δυστήκασιν οἱ πόδες αὐτοῦ διὰ τὰς θαλάσσους καὶ τοὺς ποταμούς, ἢ καὶ τοῖς ὑδασιν ἐπιβαίνουσι ; Πῶς δὲ οὐ ὁ τηλικούτος οὐρανὸς θρόνος, καὶ ἡ γῆ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν, ἐν μόνῳ τῷ παραδείσῳ εὐρισκεται περισταῶν, ἢ ἐν τῇ κορυφῇ τοῦ Σινά φαίνεται τῷ Μωσῆ ; Καὶ πῶς τούτῳ τις περὶ Θεοῦ δοξάζων οὐ μαρὸς λεχθήσεται ; ».

Ὁ αὐτὸς Ἰδριγένης⁷⁶ ἐξηγῆσαι ὑποδειγματικῶς τὸν ἀνωτέρω ἀνθρωπομορφισμὸν ὡς ἐξῆς : «Ὁ δὲ φάσκων τὸ "κατ' εἰκόνα" μὴ ἐν σῶματι εἶναι, ἐν δὲ τῇ λογικῇ ψυχῇ, παρυστήσεται οὐκ εὐκαταφρόνητον δόγμα, καταλάβων τινες δυνάμεις εἰσὶν αὐτῆς. Ἡ γὰρ γνωστικὴ δύναμις ἢ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, κριτικὴ τε καὶ εὐποητικὴ, δικαιοπρακτικὴ τε καὶ ἔρρωμένη, καὶ ἀπαξυπλάως παντός καλοῦ ἐπιτελεστικὴ, κατ' εἰκόνα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ γεγῆνασιν αὐτῷ. Ὅτι δὲ τὸ κατ' εἰκόνα αἰ πράξεις χαρρακτηρίζουσι, καὶ οὐχὶ ἡ τοῦ σώματος μορφή, σαφὲς ὁ Ἀπόστολος ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους φησὶ : «Καθὼς ἐφορέσαμεν τὴν εἰκόνα τοῦ χοικοῦ, οὕτως φορέσαμεν καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου». Εἰκόνα μὲν γὰρ φορεῖ χοικὴν ὁ κατὰ σάρκα ζῶν, καὶ ποιῶν τὰ ἔργα τῆς σαρκὸς εἰκόνα δὲ τοῦ ἐπουρανίου ὁ τῷ πνεύματι τὰς πράξεις τῆς σαρκὸς θαντῶν. Καὶ ἐν ἑτέρῳ δὲ ἐπιστολῇ διδάσκων ὡς δεῖ βροῦν, ἐπιφέρει τὰς ἐντολάς τὸ, "Ἴνα γένησθε κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος". Κύριος μακρόθυμος, καὶ ὁ μακρόθυμος ἀνθρώπος ἔχει τὸ κατ' εἰκόνα Θεοῦ. Δίκαιος καὶ ὁσιος ὁ Κύριος, καὶ δικτίρμων καὶ ἐλεήμων ὁ Κύριος. Οὐκοῦν ὁ ἀγαπῶν δικαιοσύνην καὶ ὁσιότητα, καὶ πράττων καὶ τηρῶν τὴν ἐντολὴν τοῦ Σωτήρος, τὴν "Γίνεσθε δικτίρμωνες, ὡς καὶ ὁ Πατήρ ἡμῶν δικτίρμων ἔστι" καὶ "Γίνεσθε τέλειοι, ὡς ὁ Πατήρ ἡμῶν ὁ οὐράνιος τέλειος ἔστιν", εἰκὼν γίνεται κατὰ πάντα τοῦ Θεοῦ.

Τὸ αὐτὸ πράττει καὶ διὰ τὴν φράσιν «δεσμιῦνος χιτῶνας» (Γεν.3,31), οἱ ὅποιοι κατεσκευάσθησαν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ διὰ τὸν Ἀδάμ καὶ τὴν Εὐάν μετὰ τὸ παράπτωμα τῆς ἀνωτακτοῦς. «Τὶ δεῖ νοεῖν τοὺς δεσμιῦνος χιτῶνας ; Σφόδρα μὲν οὖν ἡλίθιον καὶ γρῶδες, καὶ ἀνάξιον τοῦ Θεοῦ, τὸ οἰεσθαι ζῶων τινῶν περιεχόμενα δέσματα τὸν Θεόν, ἀναίρεθόντων, ἢ ἄλλως πῶς ἀποθανόντων, περιποιηθῆναι σχήματα χιτῶνων, καταρράψαντα δέσματα δίκην σκυτοτόμου. Πάλιν τε φυγόντα τὸ οὕτως ἄστον, λέγειν τοὺς δεσμιῦνος χιτῶνας οὐκ ἄλλοις εἶναι ἢ τὰ σώματα πθανόν μὲν, καὶ εἰς συγκατάθεσιν ἐπιστάσασθαι δυνάμενον, οὐ μὴν σαφὲς ὡς ἀληθές. Εἰ γὰρ οἱ δεσμιῦνοι χιτῶνας σάρκες καὶ ὀστέα εἴσι, πῶς πρὸ τούτων φησὶν ὁ Ἀδάμ "Τούτο νῦν

76. ΒΕΠΕΣ 15, 126-127

ὄσπου ἐκ τῶν ὀστέων μου, καὶ σὰρξ ἐκ τῆς σαρκὸς μου". Ταύτας οὖν τὰς ὀστροπὺς περιεστώμενοι τινες δεσμιῦνος χιτῶνας τὴν νέκρωσιν, ἢν ἡμφιένωνται ὁ Ἀδάμ καὶ ἡ Εὐά, διὰ τὴν ἀμαρτίαν θανατωθέντες, ἀπεφάνησαν τογγύθεν. Οὐ πάντι οὐδὲ αὐτοὶ εὐχερῶς δυνάμενοι παραστήσαι, πῶς ὁ Θεός, καὶ οὐχὶ ἀμαρτία, νέκρωσιν ἐμποιεῖ τῷ παραβητικῷ. Πρὸς τοῦτους ἀνάγκην ἔχουσι λέγειν σάρκα καὶ ὀστέα τῷ ἰδίῳ λόγῳ μὴ εἶναι φθαρτά, εἶνε ὑστερον τὴν νέκρωσιν οἱ πατέρες ἡμῶν διὰ τὴν ἀμαρτίαν εὐλήφασιν»⁷⁷.

Ἡ γὰρ ὄστροπὺ εἶναι τὸ ἐνδομα τῶν ἐνονοῶν καὶ τὸ ἐνδομα τοῦτο πρέπει νὰ ὑπηρετῇ τὴν οὐσίαν, τὰς ἐνονοίας καὶ οὐχὶ νὰ τὰς παραποιῇ, διὰ τῆς σικκρῶνσεως ἢ τῆς ἀπλουστεύσεως. Ἀντιστοίχως, ἡ ἐξηγητὴ πρέπει νὰ λαμβάνη ὑπὲρ ὅλην τοὺς γὰρσσικῶς περιορισμούς, ὁότι, ὡς λέγει ὁ Ἰδριγένης εἰς τὰ ἐπιόμενα τοῦ προηγούμενου ἀποσπάσματος, «οὐ δεῖ περιέχεσθαι τοῦ γράμματος τῆς Γραφῆς ὡς ἀληθοῦς, τὸν δὲ κεκρυμμένον θησαυρὸν ἐν τῷ γράμματι ζητεῖν».

Ἡ γὰρ ὄστροπὺ εἶναι οἱ ἀπάλαιοι ἄστροπὺ^{77α}. Ὑπὲρ ἔργον ἐποχῆ, καθ' ἣν οἱ ἄστροπὺ ἦσαν καινουργεῖς καὶ ὡς τοιοῦτοι ἐχρησιμωπορήθησαν διὰ τὴν ἀσφαλή ἀποθήκευσιν καὶ μεταφορὰν τοῦ οἴνου τῶν ἰδεῶν τῆς Ἀποκαλύψεως. Ὁ οἴνος οὗτος ἦτο ἐξησφαλισμένος ἐν τῶς ἀντῶν. Σήμερον ὁμοι, ἐάν διαπισθῆ ὅτι ἐφθέρησαν οἱ ἄστροπὺ, πρέπει νὰ ἀντικατασταθῶν, διὰ νὰ περισθῆ ὅτι ἐφθέρησαν οἱ ἄστροπὺ, οἱ ἄστροπὺ ἢ, διὰ νὰ ἐπανελέθωμεν εἰς τὴν ἀρχικὴν διατύπωσιν, ποῦ θὰ εὐρεθῆ ἡ θεολογικὴ γὰρσστροπὺ ; Ὑπὲρ ἔργον οὗτο ἄστροπὺ. Ἡ ἢ φιλοσοφία θὰ ἀφομοιωσῇ τὴν νέαν γὰρσστροπὺ, ἐπὶ τῆς ὀστροπὺς με τὴν σαρρὰν τῆς θὰ στηριχθῆ ἡ θεολογία, διὰ νὰ διαμορφώσῃ ἡ γὰρσστροπὺν κατὰ ἀληθῶν πρὸς ἔκφρασιν τοῦ περιεχομένου τῆς ἢ (δεύτερος πρὸς τῶς ὀστροπὺς) ἡ θεολογία θὰ ἐπιδιώξη τὴν διατάσσιν τῆς νέας γὰρσστροπὺς, στηριζομένη ἐπὶ τῆς γὰρσστροπὺς τῆς φησικῆς. Ὁ πρῶτος δρόμος εἶναι ἀνετόπερος διὰ τὴν θεολογίαν, ἀλλὰ ἀπαταιρὶ χρόνον ἰκανόν. Ὁ δεύτερος εἶναι περισσοτόπερον ἐπιμοχθος καὶ ἐπικινδύνος.

Ἐως ὅτου ὁμοι λυθῆ τὸ θέμα τοῦτο τῆς γὰρσστροπὺς ἢ φιλοσοφία καὶ ἡ θεολογία θὰ ἀντιμετωπίζουσι τὸ ἐρώτημα : Διὰ τί ὑπάρχει καθυτοτέρησις εἰς τὰς πνευματικὰς ἐπιστήμας ; ». Ἡ καθυτοτέρησις εὐρισκεται ὄχι εἰς τὸ οὐστροπὺν περιεχόμενον, ἀλλὰ εἰς τὴν γὰρσστροπὺν. Ἡ ἀπρηγατωμένη ἐνονολογοικὴ γὰρσστροπὺν δημουργεῖ τὴν ἐντύπωσιν τῆς καθυτοτέρησεως καὶ τῆς στυασυτοτέρησεως, καὶ ἡ ἐμμοι εἰς τὴν παλαιάν γὰρσστροπὺν δικαιοίας ἐπισυρεῖ τὸν χαρρακτηρισμὸν τοῦτο.

Ἡ ἀπρηγατωμένη γὰρσστροπὺν εἰδικῶς περὶ τῆς Π.Α. σημαίνει ὅτι : 1) Ἡ στυαί ὁ γεωκεντρικὸς καὶ τὸ δισοδιάστατον Σύμπαν, 2) ὁ κόσμος ἐκλάμ-

77. ΒΕΠΕΣ 15, 130

77α. Ματθ. 2,17, Μάρκ. 2,21 ἐξ., Λουκᾶ 5,36 ἐξ.

βάνεται ἐν μορφῇ και ἀγνωοοονται τὰ λεπτομερέστερα στοιχεία (χημικά κ.λπ.), χρησιμοποιοοονται εὐρέως οἱ ψυχικοὶ και φυσικοὶ ἀνθρωπομορφισμοί.

Τὸ ὑπ' ἀριθ. 1 χαρακτηριστικὸν προσέχεται ἐκ τῆς ἐπιστημονικῆς ἢ προεπιστημονικῆς ἀντιλήψεως (τῆς τότε δηλαδὴ «φυσικῆς ἐπιστήμης») περὶ τοῦ συμπαντος κόσμου, ὁ ὁποῖος ἐθεωρεῖτο ὡς ἐπίπεδος. Και τὸ ὑπ' ἀριθ. 2 εἶναι προῖον τῆς τότε ἐπιστημονικῆς γνώσεως. Τὸ ὑπ' ἀριθ. 3 εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ πρωίμου σταδίου, εἰς ὃ εὐρισκετο τότε ἡ γλῶσσα, στερουμένη ὄρων πρὸς διατύπωση ἀφηρημένων φιλοσοφικῶν και θεολογικῶν ἔννοιῶν, ἢ προέκυκεν λόγῳ τῆς ἀμέσου μεταφορᾶς ὄρων ἐκ τῆς φυσικῆς γλῶσσῆς εἰς τὴν θεολογικὴν.

Τὸ δημιουργοοούμενον πρόβλημα λυεται διὰ τῆς ἀναγωγῆς, ἥτοι διὰ τοῦ διασκελισμοῦ τῶν ὄρων τῆς ιστορικογραμματικῆς ἔννοιᾶς και μεταβάσεως εἰς ἔννοιαν προσωμοζομένην εἰς τὸ θεῖον και τὰ θεῖα (Εβρ. 4,3)⁷⁸. Αὕτη ἠσκήθη και κατὰ τὸ παραλθὸν ὡς μαρτυρεῖται ὑπὸ τοῦ Μ. Ἀθανασίου : «... Εἰ δὲ ὅταν ἀκούομεν "ἐγὼ εἰμι ὁ ὄν" και "ἐν ἀρχῇ ἐποίησαν ὁ θεὸς τὸν οὐρανὸν και τὴν γῆν" και "ἔκυκε Ἰσραὴλ, κύριος ὁ θεὸς σου κύριος εἰς ἔσρη" και "τῶδε λέγει κύριος παντοκράτωρ", οὐχ ἔτερον τι ἀλλ' αὐτὴν τὴν ἀπλὴν και μακαρίαν και ἀκατάληπτον τοῦ ὄντος οὐσίαν νοοῦμεν, κἄν ἀδυνάτως ἐχῳμεν καταλαβεῖν, ὅ,τι ποτέ ἐστιν, ἀλλ' ἀκούοντες τὸ π α τ ἦ ρ και τὸ θ ε ὄ ς και τὸ π α ν τ ο κ ρ ἄ τ ω ρ οὐχ ἔτερον τι, ἀλλ' αὐτὴν τὴν τοῦ ὄντος οὐσίαν σημαυνομένην νοοῦμεν».⁷⁹

6. Ἡ ἰδιόζουσα διάστασις τῆς Ἀγ. Γραφῆς: Ἡ Θεοπνευστία

Εἰς τὰ προηγούμενα κεφάλαια εἰδομεν τὰ στάδια διαμορφώσεως τῆς ἔννοιᾶς ἐκείτης λέξεως, τὴν ἐπι τῆς ἔννοιᾶς τῶν λέξεων ἐπίδρασιν τῆς γλῶσσῆς και τοῦς ἀνθρωπομορφισμοῦς τῆς Π. Διαθήκης. οἱ ὁποῖοι συνιστοῦν ἀπόδειξιν τῶν προηγηθέντων. Πάντα ταῦτα καλύπτουν τὸ σκέλος γλῶσσα. Ἀπομένει νῦν τὸ σκέλος Ἀποκάλυψης.

Υπάρχουν ἐκατομμύρια βιβλίων εἰς ὀδοκλήρον τὸν κόσμον. Ἐκεῖνο ὁμοῦ, τὸ ὁποῖον διακρίνει τὴν Ἀγίαν Γραφήν ἀπὸ τὰ λοιπὰ, δὲν εἶναι μόνον ἡ ἐβραϊκὴ γλῶσσα, ἀλλὰ μία ἰδιόζουσα διάστασις, τὴν ὁποῖαν ἔχει, ἡ διάστασις τῆς Θεοπνευστίας.

Ἰνωρίζομεν ὅτι ἕκαστον βιβλίον εἶναι προῖον τῶν παρυστηρήσεων τοῦ συγγραφέως, τῆς πέρας τῶν ἀλλῶν και τῆς προσωπικότητός του, ἡ ὁποῖα τὰ διαμορφώνει κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὡστε τρία βιβλία ἐπι τοῦ αὐτοῦ θε-

ματος, γεγραμμένα ὑπὸ τριῶν διαφορετικῶν συγγραφέων, νὰ μὴ εἶναι ὁμοῖα, διὲρι ἕκαστος ἐπεξεργάζεται κατὰ διαφορετικὸν τρόπον τὸ ἴδιον ὄλικόν. Ἡ Ἀγία Γραφή διαφέρει παντός ἄλλου βιβλίου, διὲρι πέραν τῶν ἡδῆ μνημονευθεῖσῶν τριῶν διαστάσεων, ἔχει και τετάρτην διάστασιν, τὴν Θεοπνευστίαν. (Τὸ θεόπνευστον εἶναι ἡ εἰδοποιὸς διαφορὰ τῆς Ἀγίας Γραφῆς ἀπὸ τῶν ἄλλῶν βιβλίων).

Ἡ αὐθεντία, ἡ ὁποῖα βεβαιώνει ὅτι τὸ βιβλίον τοῦτο ἔχει τὴν τετάρτην ταῦτην διάστασιν εἶναι ἡ Ἐκκλησία, ἡ ὁποῖα και ἀποφαίνεται περὶ τοῦ θεοπνεύστου τοῦ χαρακτηριστοῦ ἐνὸς βιβλίου. Δὲν εἶναι δυνατὸν ἐν ἄτομον νὰ ἀποφανθῆ ὅτι ἐν βιβλίον εἶναι θεόπνευστον. Και ἡ Ἐκκλησία, βεβαίως, δὲν λαμβάνει περιστατικῶς δι' ἕκαστον βιβλίον ἀπόφασιν, ἀλλὰ στηριζομένη εἰς τὴν παράδοσιν ἐλαβεν εἰς Οἰκουμενικὰς Συνόδους ὀριστικὰς ἀποφάσεις περὶ τοῦ θεοπνεύστου χαρακτηριστοῦ τῶν βιβλίων, τὰ ὁποῖα ἀπετέλεσαν τὸν κανόνα τῆς Ἀγίας Γραφῆς.

Τὸ «πῶς» και τὸ «ὅδατι» τῆς Θεοπνευστίας ἐνὸς βιβλίου τῆς Ἀγίας Γραφῆς εἶναι θέμα, τὸ ὁποῖον ἐκφεύγει τῶν ὄρων τῆς παρούσης ἐργασίας. Τὸ ἐρώτημα, εἰς τὸ ὁποῖον θὰ ἐπιχειρηθῆ νὰ δοθῆ σύντομος ἀπάντησις, εἶναι: Τί εἶναι Θεοπνευστία και τί εἶναι θεόπνευστος συγγραφέας;

Εἰς τὴν Κ. Διαθήκην ὑπάρχουν δύο χωρία, τὰ ὁποῖα ὁμιλοῦν περὶ τῆς Θεοπνευστίας. Τὸ πρῶτον εὐρίσκεται εἰς τὴν Β' πρὸς Τιμόθεον ἐπιστολήν εἰς τὸ γ' κεφάλαιον στ. 15-17. Ἐκεῖ λέγεται: «Πᾶσα γραφή θεόπνευστος και ἀφέλιμος πρὸς διδασκαλίαν, πρὸς ἐλεγχον και πρὸς ἐπανόρθωσιν, πρὸς παιδείαν» κ.λπ.⁸⁰.

Τὸ ἔτερον χωρίον εὐρίσκεται εἰς τὴν Β' ἐπιστολήν τοῦ Ἀποστόλου Πέτρον κηφ. ἀ' στ. 20-21: «Τοῦτο πρῶτον γινώσκοντες, ὅτι πᾶσα προφητεία γραφῆς ἰδίας ἐπιλύσεως οὐ γίνεται οὐ γὰρ θελήματι ἀνθρώπου ἠγέχθη ποτέ προφητεία, ἀλλὰ ὑπὸ πνεύματος ἁγίου φερόμενοι ἐλάλησαν ἄγιοι Θεοῦ ἀνθρώπων».

Διὰ τὸν καθορισμὸν τῆς οὐσίας τῆς Θεοπνευστίας διετυπώθησαν διάφοροι ἀπόψεις, κατὰ τὴν μεγάλην σχετικὴν θεολογικὴν συζήτησιν, ἡ ὁποῖα διεξήχθη ἀπὸ τοῦ 1930 και ἐνευθεν. Οὕτω τινὲς ἐκ τῶν ὀρθοδόξων θεολόγων ταυτίζον τὴν Θεοπνευστίαν πρὸς τὴν Ἀποκάλυψιν, ἄλλοι δὲ πρὸς μίαν ἐσωτερικὴν Ἀποκάλυψιν, ἔνα φωτισμὸν και μίαν ἐνίσχυσιν, τὰς ὁποῖας δέχεται ὁ θεόπνευστος συγγραφέας. Ἀλλὰ περὶ τοῦτου βλεπέτε τὴν σχετικὴν βιβλιογραφίαν⁸¹.

80. Περὶ τῆς ἔννοιᾶς τῆς φράσεως ἰσὲ Ὑπομνηματα.

81. Ἰδίας τὰ: Ε. Ἀντωνιάδου, Ἐπι τοῦ προβλήματος τῆς Θεοπνευστίας τῆς Ἀγίας Γραφῆς (ἐν ΕΒΕΣΤΙΑ 1937 - 1938, σ. 101 - 168). Π. Τρεπτέα, Ἡ Θεοπνευστία τῆς Ἀγίας Γραφῆς, 1938. Σ. Ἀγουρίδου, ἄρθρ. Θεοπνευστία, ἐν ΟΗΕ σ. 278 ἐξ. τὰ παλαιότερα ἔργα και τὰς δογματικὰς.

78. Πρβλ. Χρυσ. Παπαδοπούλου, Στοιχειώδης Παρά Ἐρμηνευτικὴ, 1902, σ. 37.

79. Πρβλ. Μ. Ἀθανασίου, Περὶ τῶν ἐν Ἀριμίνο και Σελουκείᾳ συνόδων (ΒΕΠΕΣ, 31, 322).

Χαρακτηριστικοί έπαι του θέματος είναι αι θέσεις της πατερικής και εκκλησιαστικής Γραμματείας των πρώτων αιώνων. Ο Ώριγένης λέγει ότι οι απροφήτα ομοιώματα βλέπουν συμβολικά των άληθινων, μη συγχωρούσθεστέρον τι θεωρήσαν», δηλαδή οι προφήται σώματι ψυχής τρανέστερον και έντος των όρίων της ανθρώπινης άρελείας. Δέν δέχονται την Θεοπνευστίαν θείαν, όπως γνωρίζει ταύτην μόνον ο Θεός. Έπει του σημείου τούτου ο Γρηγόριος ο Νύσσης λέγει : «Όσοι του Θεού λόγοι παρά του Μουσέως ή των προφητών έκεγράφησαν ένδειξεις είσι του θείου θελήματος»⁸², ο δέ Γρηγόριος ο Θεολόγος : «ώνομάσμεν, ως ήμιν έφικτον, εκ των ήμετέρων τά του Θεού. ⁸³Τούτο σημαίνει ότι ή προσωπικότης του θεοπνευστου συγγραφέως διατηρείται άκεραία. Ο νοός, ή βούλησις και το συναισθημα ούτε ύποδουλώνονται, ούτε μεταπίπτουν εις κατάστασιν έκστάσεως, ο δέ θεοπνευστος συγγραφέης, διατηρεί την νηφαλιότητα της σκέψεως και την αυτοσυνειδησίαν.

Είς τί συνίσταται όμως ή Θεοπνευστία ; Είς τον τονισμόν, την ύποβοήθησιν, τον φωτισμόν όλων των πνευματικών ίκανοτήτων, ώστε να συνλάβουν την άποκαλυπτομένην άλήθειαν κατά τρόπον άρτιώτερον. Διά τούτο, τó άποτέλεσμα της Θεοπνευστίας, τά θεοπνευστα δηλ. βιβλία, είναι τούτο μέν ανθρώπινα, τούτο δέ θεία έργα.

Ός ανθρώπινα έργα φέρουν όλα τά χαρακτηριστικά παντός ανθρώπινου έργου. Όπως είναι δυνατόν έν βιβλίον, έν σύγγραμμα, να περιέχη, και περιέχει, άλλη ιστορικά, γλωσσικά κ.ά. ούτω και ή Άγία Γραφή δέν είναι άπηλλογμένη τουούτων λαθών, τά όποια όφείλονται εις την άτομικότητα του συγγραφέως. Ός θεία έργα είναι άάδητα, καθ' όσον λάθη ούσίας δέν περιέχει ή Άγία Γραφή, λάθη δηλ. άναγόμενα εις την Άποκάλυψιν. Η διατήρησις της άτομικότητος έκάστου συγγραφέως φαίνεται και εκ της ύπόθεσεως έντος των έργων κειμένων προσωπικών ύποθέσεων. Ούτω λ.χ. ο Άπόστολος Παύλος εις την Β' έπιστολήν του προς τον Τιμόθεον, παρακαλεί να είναι άσφαλώς θεοπνευστον. Καθ' όν χρόνον όμως γράφει μίαν θεοπνευστον περιεχομένου έπιστολήν, διά της όποιας καθοδηγεί τους Φιλίππητιους, ζητεί μίαν ιδιωτικήν έξυπνότητα. Ουδέεις δύναται να ίσχυρισθίη ότι, όταν ούτος γράφη «φέρετέ μου τό παλτό», τελεί ύπό θεοπνευστον καθοδήγησιν. Πάλαιότερον αι περι της Θεοπνευστίας διατυπωθείσαι άντιλήψεις διέφερον της όριστικώς κρητισάσης. Έπιστεύετο ότι ο ίερός συγγραφέης ήτο τυφλόν όργανον του Άγίου Πνεύματος, τό όποϊον ύπηγόρευεν εις αυτόν λέ-

ξιν προς λέξιν τό κείμενον της Άγίας Γραφής. Αντι ήτο ή αντίληψις περι της άπολύτου ή κατά γράμμα Θεοπνευστίας, ή όποια δέν έπεκράτησεν εις την Όρθόδοξον Θεολογίαν, διότι είναι φανερόν ότι ή προσωπικότης έκάστου συγγραφέως είναι έλευθέρα και έν πλήρει δόρσει. Ούτω λ.χ. έξηγείται, διατι οι τρεις Ευαγγελισται, οι συνοπτικοί, ένώ διηγούνται τά αυτά γεγονότα, διηγούνται ταύτα κατά τρόπον διάφορον, διότι ή προσωπικότης έχει μείνει έλευθέρα. Έντός της Άγίας Γραφής ύπόρχουν λόγοι, οι όποιοι σαφώς δέν είναι θεοπνευστοι, ως είναι λόγοι έθνικων, ή θέματα, τά όποια δέν είναι έποικοδομητικά, λ.χ. ή άδέλφοκτονία του Κάιν και του Άβελ, ή ή ύπόθεσις της Βησβαβέ και του Δαβιδ. ή θέματα άναφερόμενα εις καθαρώς έπιστημονικώς άντιλήψεις (βιολογικάς, άστρονομικάς), διά τό πώς π.χ. είναι ο ήλιος, ή γή, ή σελήνη κ.λπ.

Υπάρχει, λοιπόν, εις τον θεοπνευστον συγγραφέα μία ύπερρωσική ένέργεια του Θεού, ή όποια όμως τον φωτίζει προς την κατεύθυνσιν άποδόσεως άάδητου της Θείας Άποκαλύψεως, αλλά δέν τον άπαλλάσσει από σφάλματα, τά όποια είναι αυτός δυνατόν να κάμη ως άνθρωπος. Έάν λ.χ. δέν γνωρίξη καλήν όρθογραφίαν, τό Άγιον Πνεύμα δέν θέ διορθώσει την όρθογραφίαν' εάν δέν γνωρίξη καλάς την έλληνικήν γλώσσον, όμοίως και είναι έν προκειμένω γνωστόν πόσον ποικίλοι ή έλληνική γλώσσα έκάστου βιβλίου της Κ. Διαθήκης. Τά χαρακτηριστικά παντός ίερού κειμένου, τό θείον και τό ανθρώπινον, δυνάμεθα να συνδέσωμεν προς όσα εις τό πρότον κεφάλαιον έλέχθησαν περι της γλώσσης. Ότι προσφέρει ο θεοπνευστος συγγραφέης, ως άνθρωπος, τό λαμβάνει εκ του περιβάλλοντός του, όπως κάθε άλλος συγγραφέης. Κατά συνέπειαν, όταν τό περιβάλλον εύρίσκειται εις τό ά' έπιστημονικόν έπίπεδον, ο ίερός συγγραφέης θα χρησιμοποιή τάς γνώσεις του έπίπεδου εκείνου. Έάν ο ίδιος ο θεοπνευστος συγγραφέης έξη σήμερον θα έξρησιμοποιεί άσφαλώς τάς γνώσεις, τάς όποιας παρέχουν σήμερον αι έπιστήμη. Τούτο έχει δύο λίαν σημαντικές έππτώσεις : πρώτη είναι ή βαθμιαία Άποκάλυψις (προοδευτική Άποκάλυψις), έπιβάλλομένη ύπό της έν γένει κατωστάσεως της ανθρώπιότητος' δευτέρα είναι ή άνάγκη της συνεχοϋς έρμηνείας της Άγίας Γραφής, δηλαδή της προσφοράς της ίδιας Άποκαλύψεως εις ανθρώπους διαφόρου του άρχικού πνευματικού, κοινωνικού κ.λπ. έπίπεδου.

Τό κέντρον της Άποκαλύψεως Παλαιάς και Κ. Διαθήκης παραμένει πάντοτε τό αυτό : ο Ίησους Χριστός. Τούτο δέν σημαίνει ότι εις κάθε λέξιν της Π. Διαθήκης θέ πρέπει να άνεζητήται τό όνομα του Ίησού, ή ότι θέ πρέπει να ταυτίζεται όπωσδήποτε πάν ό,τι λέγεται άμέσως προς τον Ίησούν. Η συνιστάμενη όλων των βιβλίων της Παλαιάς και Καινής Διαθήκης είναι και πρέπει να παραμένη ο Ίησός.

Τά προηγούμενως λεχθέντα καθορίζουν και τάς σχέσεις της Άγίας

82. MPG 45, 976

83. MPG 36, 157B

Γραφής προς την έπιστήμην. Ἡ μὲν έπιστήμη είναι μία περιοχὴ, εἰς τὴν ὁποῖαν ὁ άνθρωπος δύναται νὰ δράσῃ ἐλευθέρως και νὰ ἀποκτήσῃ γνώσιν περὶ τοῦ κόσμου και περὶ τοῦ ἑαυτοῦ του, διότι ἔχει ἐμφύτως τὰς ἰκανότητάς πρὸς τοῦτο, ἡ δὲ Ἀποκαλύψις είναι μία ἄλλη περιοχὴ, ἡ ὁποία ὑπέρεται τοῦ ἀνθρώπου και προσφέρει εἰς αὐτὸν διὰ τῆς Θεοπνευστίας ὅ,τι δὲν δύναται οὗτος νὰ κατακτήσῃ διὰ τῆς έπιστήμης. Κατὰ συνέπειαν, ἐπὶ θεωρητικῶ μὲν πεδίου δὲν ὑπάρχει σύγκρουσις μεταξύ Θεοπνευστίας ἢ Ἀποκαλύψεως (ἐνίοτε ταυτίζονται οἱ δύο οὗτοι ὅροι) και έπιστήμης. Εἰς τὴν πράξιν, ὁμοῦ, παρατηρεῖται ἐνίοτε τὸ ἀντίθετον. Τοῦτο προέρχεται ἐκ παραγνωρίσεως, κατὰ τὴν ἐρημνεῖαν τῆς Ἀγίας Γραφῆς, τῶν νέων πληροφοριῶν περὶ τῆς δομῆς και συγκροτήσεως τῆς φύσεως, ἢ ἐκ τῆς σπουδῆς, μεθ' ἧς αἱ νέαι ἐπιστημονικαὶ πληροφορίαι συγκρίνονται ὑπὸ μὴ εἰδικῶν πρὸς τὴν Ἀποκαλύψιν, ἢ και ἐπεκτείνονται εἰς σφαιρὰς, κειμένως ἐντὸς τῆς ἀρμοδιότητος τῆς Φυσικῆς.

7. Ἡ συνεχὴς ἐρημνεῖα

Ἡ ἐπιστημονικὴ πρόοδος ἐπιβάλλει τὴν συνεχῆ ἐρημνεῖαν τῆς Ἀγίας Γραφῆς, δηλαδὴ τὴν μετὰδοσιν τοῦ περιεχομένου τῆς Ἀποκαλύψεως διὰ γλώσσης κατανοητῆς και ἀρα συγχρόνου. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι ἀρκετὸν, διότι ἐφ' ὅσον πᾶσα ἀνθρωπίνη γλώσσα εἶναι ἀνεπαρκὴς πρὸς ἀκριβῆ και τελείαν διατύπωσιν τῶν νοημάτων τῆς Ἀγίας Γραφῆς, ἐπιβάλλεται ταυτοχρόνως ἡ ἐννοιολογικὴ διευρυνσις τῆς γλώσσης, ὥστε, τρόπον τινά, νὰ θεωρῆ αὕτη. Μόνον γλώσσα, ἀφ' ἐνός, σύγχρονος ἐξ ἐπόμεως ἐπιστημονικῆς και, ἀφ' ἑτέρου διευρυνθείσα θεολογικῶς, δύναται νὰ προσφέρῃ εἰς τὸν ἄνθρωπον κατὰ τρόπον συγκλονιστικὸν τὸ μυστήριον τοῦ Θεοῦ. Μόνον οὕτως ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ προσεγγίσῃ τὰ νοούμενα, ἀφοῦ διέλθῃ τὰ λεγόμενα, ἢ ὅπως λέγει που ὁ μέγας πατήρ τῆς Ἐκκλησίας μας Γρηγόριος ὁ Θεολόγος: «... Δυσχόνητες τὸ γράμμα και εἶσω παρακύναντες, τὸ ἀπρόθετον κἀλλος ἰδεῖν ἠξιώθησαν και τῷ φωτισμῷ τῆς γνώσεως κατανηγώθησαν»⁸⁴.

Τὸ ζήτημένον εἰς τὴν ἐρημνεῖαν τῆς Ἀγίας Γραφῆς εἶναι ἡ βαθύτατη ἐν αὐτῇ φησιότης τοῦ μυστηρίου, ἡ θεὰ τοῦ ὁποῖου πληροῦ τὸν ἄνθρωπον γνώσεως πλήρους. Ἀρραδίτητος προϋπθέσεις πρὸς ἐπιτυχίαν τούτου εἶναι ὁ διασκελισμὸς τῶν ὁρίων τῆς γλώσσης και τῶν ἐννοιῶν τῶν λέξεων. Τοῦτο θετικῶς διατυπώμενον σημαίνει θέωσιν τῆς ἀνθρωπίνης γλώσσης.

Ἐξ ὅσων ἐλέγχθησαν εἰς τὰ προηγουμένα κεφάλαια κατέστη σαφές ὅτι ἡ γλώσσα, ὡς ζῶν ὄργανισμὸς και ὡς ὄργανον ἐκφράσεως τοῦ πνευματικοῦ κόσμου τοῦ ἀνθρώπου, δημιουργεῖ συνεχῶς ἀφορμὰς και προκαλεῖ ἐρημνεῖας τῆς Ἀποκαλύψεως.

Ἡ χρησιμοποιοῦσις ἐδάφιοι τινὸς τῆς Ἀγίας Γραφῆς εἰς τὸν γρῦτὸν ἢ εἰς τὸν προφορικὸν λόγον, ἐπισημῶς ἢ ἀνεπισημῶς, εἶναι μορφή ἐρημνεῖας. Οὕτως, ἡ ἐφημερίς, τὸ περιοδικόν, ἡ ἐγκύκλιος, ὁ κανὼν, τὸ θεωρικὸν ἔργον κ.ἀ.π., ἐρημνεύουν ἐν ἡ περισσότερα ἐδάφια τῆς Ἀγ. Γραφῆς, ὅταν ἐπὶ τῆς ἐννοίας αὐτῶν στηρίζονται ἔτερα ἐννοιαί, ἢ ἀποφάσεις, ὅταν γενικῶς χρησιμοποιηταῖ τούτο ἢ ἐκείνο τὸ ἐδάφιον τῆς Ἀγίας Γραφῆς πρὸς ὑποστήριξιν ἢ ἀπόρριψιν ἐννοίας τινὸς, σκέψεως, ἰδέας· ὅταν καταδικάζεται ἢ ὑποδικιένεται πράξις τις.

Τοῦτ' αὐτὸ ἰσχύει και διὰ τὸν προφορικὸν λόγον (συζητήσεις, οἰμῶν, κήρυγμα κ.λπ.). Ἐρημνεῖαν τῆς Ἀγίας Γραφῆς ἔχομεν και ὅταν, ὁ ποιούμενος χρῆσιν ταύτης, δὲν μεταφράξῃ ἢ δὲν ἐξηγῆ τὴν ταύτην, διότι προϋποθέτει τὸ νόημα ταύτης γνωστὸν, ἀλλ' ἀπλῶς παρατίθεται εἰς αὐτήν.

Ἀλλὰ και τὸ θέατρον ἐρημνεῖαι τὴν Ἀγίαν Γραφήν, ὅταν μετὰδιόη πληροφορίας περὶ τῶν ἱστορικῶν γεγονότων τῆς ἱερᾶς ἱστορίας, διδάσκη ἀγιογραφικῶς ἰδέας και προκαλῆ θρησκευτικὴν συγκίνησιν. Διὰ τοῦτο, κατ' ἀρχὴν, οὐδεμία ἀντίρρησις ὑπάρχει διὰ τὴν ἀπὸ σκηνηῆς παρουσίαν ἱερῶν ἱστοριῶν ἐκ τῆς Βίβλου. Ἡ παράστασις –και ὅλοι γνωρίζομεν ὅτι παράστασις σημαίνει ἐρημνεῖαν– κρινεται μόνον ἐπὶ τῇ βάσει τῶν προβέσεων τοῦ θεατρικοῦ συγγραφῆς, ὁ ὁποῖος δίδει θεατρικὴν δομὴν (οἰκονομίαν) εἰς τὸ θέμα, και τοῦ σκηνοθέτου, ὁ ὁποῖος μεταβάλλει τὸν γρῦτὸν λόγον τοῦ συγγραφῆς εἰς προφορικὸν και κίνησιν. Τόσον τὸ πρῶτον, ὅσον και τὸ δεύτερον, ἰδιαίτερος τὸ δεύτερον, ἔχει τερμαστὴν σημάσιν, διότι ἐν θεατρικῶν ἔργων δὲν εἶναι μόνον κείμενον, ἀλλὰ εἶναι κίνησις. Ἐκφρασις, ἐμφάνισις (ἐνδυμασία, σκηνακά), μουσικὴ, κ.λπ. Δηλαδὴ, ἐνφὸ τὸ ἀνηυχοῦν και βιβλὸν κείμενον ἀποτελεῖ τὸ 1/4 περίπου τοῦ ὅλου ἔργου, τὰ ὑπόλοιπα 3/4 εἶναι στοιχεῖα κατ' ἐξοχὴν ἐρημνευτικὰ τοῦ κειμένου, διότι, ἀναλόγως, τὸ ὑπογραμμίζουον, τὸ ἀνωποποῦον, τὸ ἀναποῦον κ.λπ.

Προκειμένου περὶ διδασκαλίας θρησκευτικοῦ και ἰδιαίτερος βιβλικοῦ ἔργου (πρέπει νὰ διακρίνωμεν μεταξύ θρησκευτικοῦ, τὸ ὁποῖον ἔχει θρησκευτικὴν ὑπόθεσιν μὴ προεργωμένην ἐκ τῆς Ἀγίας Γραφῆς και μὴ προϋποθέτουσαν ἱστορικὴν βάση, και τοῦ βιβλικοῦ, τὸ ὁποῖον και ἐπὶ τῆς Ἀγίας Γραφῆς στηρίζεται και ἱστορικῶν χαρακτῆρα ἔχει), ἀπαιτεῖται ἡ ὑπαρξίς θρησκευτικῆς και μάλιστα ὀρθοδόξου ἐμπειρίας. Ἐάν ὅλα τὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα συνθέτουον μίαν θεατρικὴν παράστασιν δὲν συντονίζονται μετ' ὅσων ν' ἀναπαρασταθοῦν πιστῶς αἱ χριστιανικαὶ πηγαί, τότε ἐλάοχθεῖ ὁ κίνδυνος νὰ ἀποβῆ τὸ ἔργον χλευασμὸς τῆς θρησκείας και τῆς πίστεως. Ὁ ἱερὸς λόγος προδίδεται, ὅταν ὁ συγγραφεὺς δὲν μείνῃ πιστὸς εἰς τὴν πηγήν του, ὅταν ὁ σκηνοθέτης δὲν ἐνημονοσῆ τὴν πρὸς αὐτήν, ὅταν ἡ μουσικὴ δὲν θίγῃ θρησκευτικὰς χορδὰς, ὅταν ἡ κίνησις εἶναι ἀνευλαβῆς, ἢ ἐνδυμασία

ύστος, όταν η έκφρασις ἀνίκητη εἰς ἄλλο ἔργον καὶ ὅταν γενικῶς δὲν ὑπάρχη κατὰ τὴν παρούσασιν ὁσμὴ καὶ γέυσις θρησκευτική. Ἀυτὴ ἡ ὁσμὴ «εὐωδίας πνευματικῆς» ἀποτελεῖ καὶ τὸ κριτήριον τῆς ἀξίας καὶ ἐπιτυχούς ἀπὸ σκληρῆς διδασκαλίας μιᾶς ἱερῆς ἱστορίας. Ἐάν τοῦτο δὲν ἐπιτύχῃ, ἡ δὲν ἐπιτευχθῆ, τότε ἡ προκαλούμενη εἰς τοὺς θεατὰς ἐντύπωσις κυμαίνεται μετὰ τῆς ἀδιαφορίας καὶ τῆς ὑποτιμῆσεως τῆς ἱερῆς ἱστορίας. Τοῦτο δὲ δημιουργεῖ πολὺν εὐθύναν πολλῶν.

Ἡ εὐθύνη δημιουργεῖται, διότι τὸ θέατρον «οὐδὲν ἀποκρίθῃται καὶ ἐρημνεύει». Ὅταν τοῦτο παρουσιάζῃ ἐν οἰονομήποτε ἔργον διδάσκει καὶ ἐρημνεύει κατ' ἀποκλειστικότητα. Ὅταν ὅμως τὸ ἔργον εἶναι βιβλικόν (ἐν γένονος ἐκ τῆς ἱερῆς ἱστορίας), τότε ἐμφανίζεται ὡς διδασκαλὸς καὶ ἐρημνευτῆς τῆς ἱερῆς ἱστορίας, τῆς θρησκείας. Τὴν θρησκείαν ὅμως, καὶ δὴ τὸν Χριστιανισμόν, ἐρημνεύουν ἐπισημῶς καὶ ἀθετικῶς ἡ Θεολογία καὶ ἡ Ἐκκλησία. Εἰς τὸ ἔργον τοῦτο ἡ ἀρωγὴ τοῦ θεάτρον εἶναι λίαν εὐπροδοκτος, ἐφ' ὅσον προτίθεται νὰ ὑπηρετήσῃ καὶ ὄχι νὰ ἐκμεταλλωθῇ τὴν θρησκείαν. Ἐκμεταλλευστὴν παντοειδῆ (ἐμπορικὴν, καλλιτεχνικὴν, πολιτικὴν κ.λπ.) συνιστᾷ ἡ παραθεώρησις τῆς οὐσίας τῆς θρησκευτικῆς ἱστορίας. Καὶ τοῦτο εἶναι δύνατον νὰ συμβῇ καὶ ὅταν δὲν ὑπάρχη σαφὴς πρόθεσις, διότι ἀρκεῖ μόνον ἡ ἀγνοία τῆς ἱερῆς ἱστορίας ἢ καὶ ἡ «αὐτάρκεια».

Εἰς τὸν καθ' ἡμέραν βίον κείμενον συγχύεται ἀνεπίσημον καὶ, δυστυχῶς οὐκί σπανίως, ἀνεύθυνον ἐρημνεύειν τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Ἐπίσημον καὶ ὑπεύθυνον ἐξήγησιν τῆς Ἁγίας Γραφῆς κείναι ὁ ἐρημνευτῆς, ὁ ἱεροκλήρυξ, ἡ Διοικοῦσα Ἐκκλησία. Αὕτη συνεργουμένη εἰς Οἰκουμηνικῶς Συνόδου ἀποτελεῖ καὶ τὴν ὑψίστην ἐρημνευτικὴν ἀθθεντίαν. Τόσον διὰ τὴν ἐπίσημον, ὅσον καὶ διὰ τὴν ἀνεπίσημον ἐρημνεύειν ἀπαίτεται, ὡς βασικὴ προϋπόθεσις, ὁ σεβασμὸς τοῦ θεοπνεύστου χαρακτῆρος τῶν Γραφῶν καὶ ὁ, ὅσον τὸ δυνατόν, ἀριστερὸς ἐπιστημονικὸς ἐξοπλισμὸς, συμφώνως καὶ πρὸς τὴν ὑποθήκην τοῦ Ἰσίδωρου Πηλουσιώτου πρὸς τοὺς ἐρημνευτὰς: «Ἐπιστημονικῶς τὴν θείαν Γραφὴν ἀνεξιχνίαστον ὁφείλεις καὶ τὰς αὐτῆς δυνάμεις νοουεχθῶς ἀνιχνεύειν καὶ μὴ κατατολμᾶν ἀπλῶς τῶν ἀψαύστων καὶ ἀνεφίκτων μυστηρίων, ἀναξιόις ταῦτα χερσὶν ἐπιτερεῖν» (π. 7).

Εἶναι ἀσφαλῶς ἀνεγκαία ἡ ἐρημνευία τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Ἐρημνευία ὅπως καὶ μετὰφρασις, γίνεται ἤδη εἰς ἀντὴν ταύτην τὴν Ἁγίαν Γραφὴν. Συγχύεται ἀπαντῶν μεταφράσεις ἐντός τῆς Κ. Διαθήκης εἰσαγόμενα διὰ τῆς φράσεως «ὁ ἔστιν μεθερμηνεύμενον». Τὴν ὑπαρξίν ἐρημνεύει κατὰ

τοὺς χρόνους τῆς Κ. Δ. μαρτυρεῖ, ἕκτος τῶν ἄλλων, καὶ τὸ ἐρημνευτικὸν πρόβλημα, τὸ ὅποιον ἔθεσεν ὁ Ἰησοῦς εἰς τοὺς Φαρισαίους (Ματθ. 22, 42 ἐξ. περὶ τοῦ ψαλμοῦ 110, 1): «Συνηγμένων δὲ τῶν Φαρισαίων ἐπηρώτησεν αὐτοῦς ὁ Ἰησοῦς λέγων, τί υἱὸν δοκεῖ περὶ τοῦ Χριστοῦ; τίνος υἱὸς ἔστι; λέγουσι αὐτῶ, τοῦ Δαυὶδ. Λέγει αὐτοῖς, πῶς οὖν Δαυὶδ ἐν πνεύματι Κύριον αὐτὸν καλεῖ λέγων, "εἶπεν ὁ Κύριός τῷ Κυρίῳ μου, κάθου ἐξ δεξιῶν μου ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου;" εἰ οὖν Δαυὶδ καλεῖ αὐτὸν Κύριον, πῶς υἱὸς αὐτοῦ ἔστι; καὶ οὐδεὶς ἐδύνατο αὐτῶ ἀποκριθῆναι λόγον...»

Ἄλλὰ σήμερον δύναται τις νὰ ἀντείπῃ, ἔχομεν τὰς ἐρημνεύειν τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἄρα—οὕτω λέγουν μερικοὶ νομιζόντες ὅτι παραμένουν ὀρθόδοξοι—δὲν ἔχομεν ἀνάγκην ἐρημνεύειν τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ἀλλὰ ἀπλῶς γνώσεως τῶν ἐρημνευτῶν τῶν πατέρων. Τοῦτο εἶναι φαινομενικῶς μόνον ὀρθόν. Οἱ πατέρες ἠρμήνευσαν τὴν Ἁγίαν Γραφὴν ἐξ ὀρισμένων ἀφορμῶν καὶ πρὸς ὀρισμένους σκοπούς. Καὶ ὅσα μὲν ἐρημνεύει ἀνεφέρουσι εἰς καιρία θέματα, ἐγένοντο δεκταὶ ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐπεκυρώθησαν διὰ τῶν ἀποφάσεων τῶν Οἰκουμηνικῶν Συνόδων. Αὗται ἔχουν ἀπόλυτον κύρος, τὸ ὅποιον δεσμεύει τοὺς μεταγενεστέρους ἐρημνευτὰς. Πᾶσαι ὅμως αἱ ἄλλα, ἀπ' ἀμβλῶνος ἐρημνεύει τῆς Ἁγίας Γραφῆς ἐγένοντο πρὸς καθήλησιν καὶ καθοδήγησιν τῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας, τὰ ὅποια ἔζησαν εἰς ὀρισμένην ἐποχὴν, ὀρισμένην πόλιν, ἥσαν μιᾶς ὀρισμένης συνθέσεως καὶ εἶον προβλήματα ὀρισμένα, διαφέροντα ἄλλης ἐποχῆς. Ἡ μηγανικὴ ἐπινάλιγος αὐτῶν πρὸς ἐν ἀκρατήριον ἄλλης, μεταγενεστέρως ἐποχῆς, δὲν δύναται νὰ ἔχη—καὶ δὲν ἔχει—τὴν αὐτὴν δύναμιν καὶ τὴν αὐτὴν ἀποτελεσματικότητα. Διὰ τοῦτο τὸ ἔργον τῆς ἐρημνεύειν τῆς Ἁγίας Γραφῆς εἶναι διαρκῆς ὑποχρέωσις τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Θεολογίας. Ὁ ἐρημνευτῆς, ἔχων πρὸ αὐτοῦ τὸν συνεχῶς μεταβαλλόμενον ἀνθρώπων καὶ τὴν προαιρουμένην κοινωνίαν, ὀφείλει νὰ ἐκθέτῃ σαφῶς τὸ ἴδιον καὶ ἀπαράλλακτον μήνυμα τῆς ἐν Χριστῶ Ἀποκαλύψεως εἰς γλῶσσαν καὶ μορφήν κατὰληπτὴν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς του, ὀδηγούμενος καὶ ἀπὸ τῆς πατερικῆς ἐρημνευτικῆς ἀρχῆς καὶ παραδόσεως. Τέλος, πρὸς ὀρθὴν ἐρημνεύειν τῆς Ἁγ. Γραφῆς, πέραν τῆς ὀρθῆς πίστεως, οὐσης *conditio sine qua non*, ἀπαίτεται καὶ ἡ γνώσις τῶν κανόνων τῆς Ἐρημνευτικῆς τῆς Ἁγ. Γραφῆς.

Διὰ τῶν προηγουμένων κεφαλαίων ἐθεωρήθη ὅτι ἡ ἀλλαγὴ τῆς γλώσσης διὰ τῆς ἐπιστημονικῆς προόδου δημιουργεῖ τὴν ἀνάγκην ἐρημνεύειν τῆς Ἀποκαλύψεως. Ὁ παρόντων οὗτος συμπειραιμαθῆναι τὰ ἀκόλουθα: 1) Τὸ ἄτομον, τὸ ὅποιον ἔχει ἄλλο ἐπιπέδον μόρφωσιν καὶ γνώσιν ἀπὸ τὴν μόρφωσιν καὶ γνώσιν τοῦ ἀνθρώπου τῆς ἐποχῆς τῆς Παλαιᾶς, ἢ τῆς Καινῆς Διαθήκης. 2) Τὴν δομὴν τῆς κοινωνικῆς συμβιώσεως, ἢ ὅποια ὁμοίως διαφέρει πάσης ἄλλης προηγουμένης καὶ ποικίλλει ἀπὸ τοῦτου εἰς τόπον. 3) Τὰ μέσα, δι' ὧν προσφέρονται εἰς τὸν ἀνθρώπον αἱ ἰδέαι. 4) Τὰς ἰδέας, αἱ

ὅποια ἐπιζητοῦν νὰ κατακτήσουν τὸν ἄνθρωπον καὶ νὰ προσδιορίσουν τὴν συμπεριφορὰν του.

Αἱ τέσσαρες αὐταὶ ὁμάδες, εἰς τὰς ὁποίας δυνάτων νὰ προστεθῶν καὶ τινες ἄλλαι, προκαλοῦν τὸν ἐρημνευτὴν ἄλλα καὶ τὸν ἀπλοῦν πιστὸν εἰς καλλίτεραν κατανοήσιν τῆς Θ. Ἀποκαλύψεως. Ἐὰν κωφεύσῃ, οἱ ἄθρωποι τῆς ἐποχῆς του θὰ μείνουν ἀπληροφόροισι, ἢ κακῶς πληροφορημένοι περὶ τῆς Ἀποκαλύψεως. Ἐὰν δὲν κωφεύσῃ, πρέπει τὰ αἰτήματα, τὰ ὅποια δημιουργοῦν διὰ τῆς δράσεως τῶν αἰ ἀνωτέρω ἀναφερθεῖσαι ὁμάδες, ἢ τὰ ἐρωτήματα, τὰ ὅποια τὰ προκαλοῦν, νὰ τύχουν ἀπαντήσεως, ἢ ὅποια νὰ πηγάζῃ ἐκ τῆς Ἀποκαλύψεως.

Τὰ θέματα, τὰ ὅποια θέτει ἡ ἐποχή, δὲν εἰναικα τ' ἀνάγκην ἀντιχριστιανικά, οἷως ὥστε νὰ ἀπαίτηται ἀπολογητικὴ, ἢ πολεμικὴ ἐρημνεύειά, ἀλλὰ ἐπανάληψις (ὑπὸ σὺγχρονον μορφήν) τοῦ αἰωνίου προβλήματος τῆς ἐπιβίωσης τοῦ ἀνθρώπου, διότι, ὅπως κατὰ τὸ παρελθόν, οὕτω καὶ σήμερον ὁ πλὴν βαθὺς καὶ ἀσίγαστος πόθος τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ Ζωή.

Ἐν προκειμένῳ δύναται τις νὰ ἀναφέρῃ πολλά παραδείγματα συγχρόνων προβλημάτων, τὰ ὅποια ἀπαιτοῦν ἀπάντησιν, στηριζομένην εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν. Ἄς ἀναφέρωμεν μερικά :

Ἡ διὰ τῶν βιομηχανικῶν καταλοίπων μολύνσις τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος τοῦ ἀνθρώπου θέτει εἰς κίνδυνον τὴν ὑπαρξίν του. Τώρα συνειδητοποιεῖται ἡ ἐξάρτησις τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος. Τοῦτο ὁμως εἶναι ἀήθεια γνωστὴ ἀπὸ δύο χιλιάδων ἔτων, περιεχομένη εἰς τὸ βιβλίον τῆς Γενέσεως (2,8-17), ὅπου περιγράφεται τὸ ἰδανικὸν διὰ τὸν ἄνθρωπον φυσικὸν περιβάλλον, γεγονός, τὸ ὅποιον σημαίνει ὅτι τὸ «καυτὸν» πρόβλημα τῶν καιρῶν μας ἔχει καὶ θεολογικὴν διάστασιν καὶ θρησκευτικὴν ἀξίαν καὶ συνεπὶς πρέπει νὰ ἀντιμετωπισθῇ ἐντὸς τῶν πλαισίων τῶν θρησκευτικῶν ὑποχρέσεων.

Ἐτέρον θέμα τῆς ἐποχῆς μας εἶναι τὸ φαινόμενον τοῦ κλωνισμοῦ τῆς θρησκευτικῆς πίστεως. Καὶ τοῦτο, ὡς ἀπεδείχθη ἤδη, ἀντιμετωπίζεται καὶ ἐξηγεῖται ὑπὸ τῆς Π. Διαθήκης^{85α}.

Πρόβλημα τῆς ἐποχῆς μας εἶναι αἱ κοινωνίαι, αἱ ὅποια ἔχουν ὑπερεπάρκειαν ὑλικῶν ἀγαθῶν καὶ αἱ κοινωνίαι, αἱ ὅποια δυστυχοῦν. Καὶ τὸ φαινόμενον τοῦτο ἀντιμετωπίζεται ὑπὸ τῆς Π. Διαθήκης καὶ προδιαγράφονται αἱ συνέπειαι τοῦ κ.λ.π.^{85β}.

Ἡ ἀρχὴ τῆς συνεχοῦς ἐρημνεύσεως τῆς Ἀποκαλύψεως καὶ ἡ ὑπὸ σὺγχρονον μορφήν (γλῶσσαν) μετάδοσις αὐτῆς, δὲν πρέπει νὰ παρερμηνευθῇ ὡς

σημαίνουσα τὴν προσαρμογὴν τοῦ περιεχομένου εἰς νέας ἀντιλήψεις. Ἡ συνεχὴς ἐρημνεύειά νοεῖται ὡς τοιαύτη, ὅχι μόνον ἐπειδὴ καταβάλλονται εἰς πᾶσαν ἐποχὴν νέα ἐρημνευτικὰ προστάθαι, λαμβάνουσα ὑπ' ὄψιν τὸν ἔξελισσόμενον ἄνθρωπον καὶ τὴν κοινωνίαν, ἐν τῇ ὁποίᾳ ζῆ ὁ ὅτος, ἀλλὰ καὶ διότι ὑπάρχει ἐσωτερικὴ ἐνόστις καὶ ἐνωσιολογικὴ συνέχθεια τῶν ἐρημνευτῶν ἐκείτης ἐποχῆς. Ἡ συνέχθεια αὕτη στηρίζεται εἰς τὴν, εἰς πᾶσαν ἐποχὴν, λατουρίαν τῶν αὐτῶν ἀρχῶν ἐκτιμήσεως τῆς Ἀποκαλύψεως.

Κατὰ συνέπειαν, δὲν εἶναι συνεχὴς ἡ ἐρημνεύειά μιᾶς ἐποχῆς, ὅταν δὲν ἐδράζεται ἐπὶ τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν τῆς ἐρημνεύσεως τῆς Ἀποκαλύψεως. Ὅπως ἐλέγθη προηγουμένως ὅτι κέντρον τῆς Ἀποκαλύψεως εἶναι ὁ Ἰησοῦς, Ἐὰν μιὰ ἐρημνευτικὴ προστάθαι μιᾶς ἐποχῆς δὲν δεχθῇ τὴν βασικὴν ταύτην προϋπόθεσιν, τότε ἡ συνέχθεια τῆς ἐρημνεύσεως διακόπτεται.

Εἰς τὰς βασικὰς καὶ ἀναλλοίωτους ἀρχὰς τῆς ἐρημνεύσεως τῆς Ἀποκαλύψεως, περιλαμβάνεται καὶ ἡ Θεολογία τῆς Ἱστορίας. Εἶναι γνωστὸν ὅτι τὸ νόημα τῆς Ἱστορίας καθορίζουν οἱ πραγματικοὶ παράγοντες τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι.

Φιλοσοφικῶς νόημα καὶ ἀξία συντηροῦν καὶ, ὅπου πραγματοποιοῦνται ἀξίαι, ὑπάρχει νόημα⁸⁶. Ἐπειδὴ ὁ κόσμος τῶν ἰδεῶν (πρὸς τὸν ὅποιον κινεῖται καὶ τὸν ὅποιον πραγματοποιεῖ (βίω) ὁ ἄνθρωπος διὰ τῶν πράξεων του), καὶ κατὰ τὴν πλατωνικὴν ἀντιλήψιν καὶ κατὰ τὴν ἀξιολογικὴν θεώρησιν, ὑπάρκειται τοῦ ἀνθρώπου, ἔπεται ὅτι καὶ τὸ νόημα τῆς Ἱστορίας κείται ἐκτὸς τοῦ κόσμου, καὶ εἶναι ὑπερβατικόν. Κατὰ συνέπειαν «μόνον μία θεολογία τῆς Ἱστορίας δύναται νὰ ἐρημνεύσῃ τὴν Ἱστορίαν ἐκ τοῦ ὑπερβατικοῦ»⁸⁷.

Ἡ ἀρχὴ τῆς ἐρημνεύσεως τῶν ἱστορικῶν κειμένων τῆς Ἀποκαλύψεως ἐπὶ τῇ βάσει τῆς Θεολογίας τῆς Ἱστορίας στηρίζεται ὅχι μόνον εἰς φιλοσοφικὰς κρίσεις καὶ ἀντιλήψεις, ἀλλὰ εἰς θεολογικὰς καὶ βιβλικὰς ἀρχὰς, αἱ ὅποια περιέχονται εἰς τὰ κείμενα τῆς Ἀποκαλύψεως. Τοῦτο εἰδικότερον ἰσχύει περὶ τῆς ἐρημνεύσεως τῆς Ἱστορίας τῆς Π. Δ. καὶ τῆς ἐν αὐτῇ Ἱστορίας τοῦ ἱσραηλιτικοῦ λαοῦ.

Διὰ πολλοὺς λόγους ἡ Ἱστορία δὲν εἶναι ἀπλῆ χρονολογία, ἢ δὲν ἔχει ἀναφορὰν εἰς τὰς ἐθνικὰς τύχας μόνον ἐνὸς λαοῦ. Κατὰ βασικὴν τῆς Π. Δ. ἀντιλήψιν «παράλληλως πρὸς τὴν φύσιν, ἐνθα ἐξεδηλόδοτο ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ, ἡ Ἱστορία ἀποτελεῖ τὸ πεδῖον τῆς θείας ἐνεργείας καὶ ἀποκαλύψεως καὶ ἐκ τῆς Ἱστορίας προσεπάρθουν νὰ κατανοήσων τὰς ιδιότητας τοῦ Θεοῦ. Διὸ παρ' οὐδενὶ ἄλλῳ λαῷ εὐρισκομεν τόσον στενὴν σύνδεσιν πίστεως καὶ Ἱστορίας, ὅσον παρ' Ἰσραήλ»⁸⁸.

85α. ΗΑ. Οικονομίου, Ἡ φαινομενολογία τῆς ἀθείας κατὰ τὴν Π. Διαθήκην, 1971.

85β. ΗΑ. Οικονομίου, Ἡ «κοινωνία τῆς εὐμαρείας» καὶ τῆς «καταναλώσεως» εἰς τὸ Ἀυτερονόμιον, 1970.

86. Πρβλ. J. Hessen, *Lehrbuch der Philosophie*, τόμ. 3, 343.

87. Πρβλ. J. Bernhard, *Sinn der Geschichte*, σ. 88 καὶ 140 (ἐν J. Hessen, ἐνθ. ἀν. σ. 344).

88. Β. Βέγγλα, Θεός καὶ Ἱστορία ἐν τῇ ἱσραηλιτικῇ Θρησκείᾳ, 21966, σ. 6.

Οί προφήται του Ισραήλ κηρύττουσιν «ὅτι ἡ θεία ἐνέργεια δὲν ἐκφαίνεται κατὰ τὸν αὐτὸν πάντοτε τρόπον... ὡς ὁ γεωργός, οὔτε πάντοτε ὀργώνει τὴν γῆν, οὔτε πάντοτε στείρει, ἀλλ' οὔτε καὶ πάντοτε θερίζει».⁸⁹

Ἡ ἱστορία ὡς πεδὶον ἐκδηλώσεως τῆς βουλῆς τοῦ Θεοῦ προσλαμβάνεται νόημα καὶ ἀπαλάσσει τὸν ἀθροιστικὸν ἀφ' ἑνὸς ἐκ τοῦ καταθλιπτικοῦ φόβου τῶν δαυμόνων καὶ τῆς μαγείας καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐκ τῆς καταλυτικῆς ἀββαϊότητος, τὴν ὁποῖον δημιουργεῖ ἡ ἀντιλήψις ὅτι ἡ ἱστορία εἶναι «συρραφὴ συμπτώσεων» ἀνευ κέντρου καὶ ἀνευ νοήματος.

Ἡ ἱστορία τῆς Π. Διαθήκης ἀλλὰ καὶ ἡ ἱστορία τῆς Κ. Διαθήκης, ὅσον καὶ ἔν τὰ ἐν αὐταῖς πρῶτα πρόσωπα εἶναι Ἰσραηλίται, δὲν δύνανται γὰ θεορηθῶν ὡς ἀπλή ἐθνικὴ ἱστορία, οὔτε ὡς πνευματικὴ ἱστορία ἐνὸς ἔθνους. Καὶ τοῦτο, διότι τὰ ἴδια τὰ κείμενα (ἡ ἐσωτερικὴ δηλαδή μαρτυρία) αὐταυτῶν ὑπεριστορικὴν καὶ ὑπερθεθνικὴν ἐρμηνείαν. Τὰ κείμενα, ὡς φορεῖς «ἐν χρόνῳ», οὐχὶ καὶ διὰ τῆς Ἀποκαλύψεως, καθ' ὅσον αὕτη εἶναι ὑπεριστορικὸν καὶ ἐξωϊστορικὸν στοιχεῖον, ἀναφερόμενον εἰς ὀλιγόκληρον τὴν ἀνθρωπότητα.

Ἡ ἀπειρολόγησις τῆς Θεολογίας τῆς ἱστορίας ἀπὸ τῆς ἱστορίας τῆς Παλαιῆς Διαθήκης, σημαίνει διάλυσιν τῆς στοχαστικῆς στηλῆς, ἡ ὁποία ἀπαρτίζεται ἐξ ἱστορικῶν μὲν γεγονότων μὲ ἐνυατίαν σύνδεσιν, τὴν λύτρωσιν τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἐνίοτε ἀπληροφόρητοι καὶ ἄσχετοι πρὸς τὸ θέμα ἐξήγησαν τὸν ἐξοστρακισμὸν τῆς ἱστορίας τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ, δηλαδή τῆς ἐπαρῆς ἱστορίας τῆς Π. Διαθήκης. Κατήργησαν οὕτω τὴν Θεολογίαν τῆς ἱστορίας καὶ ἐξέλαβον ὡς συνεχῆ καὶ ὡς «σύγχρονον ἐρμηνείαν» τὴν διακοπὴν τῆς συνεχείας, ἡ ὁποία ἐξασφαλίζεται μόνον διὰ τῆς διατηρήσεως ἀναλλοιώτων τῶν βασικῶν ἐρμηνευτικῶν ἀρχῶν.

Ἡ τήρησις τῶν βασικῶν ἀρχῶν τῆς ἐρμηνείας τῆς Ἀποκαλύψεως εἶναι τόσον ἀναγκαία διὰ τὴν σύγχρονον ἀπόπειραν κατανοήσεως τῆς Ἀποκαλύψεως ὅσον καὶ ἡ γραμματικὴ καὶ τὸ συντακτικὸν διὰ τὴν ἐρμηνείαν πάντων κειμένων.

PROLEGOMENA TO A DISCUSSION ON THE RELATIONSHIP BETWEEN MARK AND THE Q-DOCUMENT

by

Petros Vassiliadis

The revival of the Q-studies in recent years¹ reopened, among others, the question about the relationship between Mark, our earliest extant gospel, and the Q-Document, our earliest known gospel source. After a long break caused mainly by form-criticism, which had directed N.T. scholarship behind the written documents and their relationships, and towards the separate units of material (pericopae) circulated in the period of oral tradition, scholars motivated by the requirements of redaction-criticism started considering again the possibility of interrelationship between these two sources².

The problem as such is posed by a number of similar statements to be found in these two documents. Some of these are only similarities of content without any considerable verbal agreement³; others show extensive verbal agreements⁴. The origin of the problem can be traced to the attitude of N.T. research in the last century and its attempts to determine with the best possible precision the image of the Historical Jesus.

J. Wellhausen wrote about this relation in 1905⁵: 'The problem of the literary relationship must at least be propounded and needs thorough investigation. It is indeed most extraordinary, to use only a mild expression, that such an investigation has never been set on foot'. Wellhausen's statement is not surprising, for despite his decisive contribution to the establish-

1. More about this in my forthcoming dissertation *The Q-Hypothesis in New Testament Scholarship*.

2. Cf. J. Lambrecht, *Die Redaktion der Markus-Apokalypse* (Rome, 1967); also E. Schweizer, *The Good News According to Mark* (ET, Richmond, 1970); R. G. Hamerton-Kelly, *Pre-existence, Wisdom, and the Son of Man* (Cambridge, 1973). D. Wenham, 'The Meaning of Mark III, 21', *N.T.S.* 21 (1975), pp. 295-300, has also suggested that St. Mark knew and revised Q (pp. 299f).

3. Cf. The Beelzebul controversy (Mk 3.20-30 = Q [Mt 12.22-32 = Lk 11.14-23]); The Denunciation of the Scribes and Pharisees (Mk 12.37b-40 = Q [Mt 23.4-36 = Lk 11.39-52]) etc.

4. Cf. Mk 1.7f and Mt 3.11 = Lk 3.16 (Q) etc.

5. *Einleitung in die drei ersten Evangelien* (Berlin, 1905), p. 73.